HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume: 13, Issue: 1, February 2021
www.historystudies.net

MUHASARA ve DEPREM: KAL'A-İ AĞRIBOZ TAMİRATLARI (1688-1715)

Siege and Earthquake: Ağrıboz Castle Repairs (1688-1715)

Dr. Muhittin KUL
Artvin Çoruh Üniversitesi
muhittinkul@artvin.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0538-8684

Makale Türü-*Article Type*	**:**	**Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-*Received Date*	**:**	**10.10.2020**
Kabul Tarihi-*Accepted Date*	**:**	**05.01.2021**
DOI Number	**:**	**10.9737/hist.2021.978**

Atıf – Citation: **Muhittin Kul, "Muhasara ve Deprem: Kal'a-i Ağriboz Tamiratları (1688-1715)", *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, s. 69 – 97.**

HISTORY STUDIES
Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi
International Journal of History
13/1, Şubat - February 2021
69-97
Araştırma Makalesi

MUHASARA ve DEPREM: KAL'A-İ AĞRIBOZ TAMİRATLARI (1688-1715)

Siege and Earthquake: Ağrıboz Castle Repairs (1688-1715)

Dr. Muhittin KUL

Öz

Osmanlı döneminde Ağrıboz/Eğriboz, günümüz de ise Chalkis adı ile anılan şehri koruyan kale Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470 yılında Venediklilerden alınmıştır. Kale zamanla Osmanlı devletinin Akdeniz'deki en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Konumu ve önemi kalenin sürekli olarak bakımını zorunlu kılmıştır. Fethinden Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıncaya kadar birçok kez tamirat gören kalenin en maliyetli tamiratı ise Venedik muhasarası sonrasıdır. Kaleyi muhasara dışında yaşanılan depremler de etkilemiştir. Tamiratlar sadece kale tahkimatı ile ilgili değil aynı zamanda suyolları ve kemerleri, cami, çeşme, bina gibi yapıları da içermiştir. Tamiratların kapsamı ve yapılanlar kalenin, bir Osmanlı yapısına dönüşmesine zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyılın sonuna doğru yıktırılan kale, Osmanlı ve dünya kültür mirası açısından önemli bir kayıp olmuştur. Bu minvalde, Ağrıboz kalesinin Venedik muhasarası sonrasından 1715 yılına kadar olan tamiratları arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. Yapılan bu çalışma ile, Osmanlı Devleti'nin, sınırları dahilinde tamir veya yeniden inşa çalışmalarına verdiği önemi ortaya koymak ve bunların ne şekilde uyguladığını tespit etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Venedik Kaleleri, Osmanlı Kaleleri, Ağrıboz (Eğriboz) Kalesi, Kale Tamiratı

Abstract

The castle, which protected the city called Ağrıboz / Eğriboz during the Ottoman period and Chalkis today, was taken from the Venetians by Fatih Sultan Mehmed in 1470. Over time, the castle became one of the most important centers of the Ottoman Empire in the Mediterranean. Its location and importance necessitated the constant maintenance of the castle. The most costly repair of the castle, which has been repaired many times from its conquest until it was lost by the Ottoman Empire, is after the Venetian siege. Earthquakes experienced outside the encirclement also affected the castle. The repairs were not only related to fortifications but also included structures such as waterways and arches, mosques, fountains, and buildings. The scope of the repairs and the things that have been done have prepared the ground for the transformation of the castle into an Ottoman structure. The castle, which was destroyed towards the end of the XIXth century, was an important loss in terms of Ottoman and world cultural heritage. In this regard, the repairs of the Ağrıboz Castle from the time of the Venetian siege to 1715 were examined in the light of archive documents. With this study, it is aimed to reveal the importance given to the repair or reconstruction works within the borders of the Ottoman Empire and to determine how it applied them.

Keywords: Venetian Castle, Ottoman Castle, Chalkis (Egripos) Castle, Castle Repair

Giriş

Dağ veya tepe gibi alanlarda inşa edilmiş müstahkem yapı manası taşıyan kaleler, tarih boyunca sınırların, stratejik yerlerin ve insanların saldırılardan korunmasında en başta gelen korunaklar olmuşlardır. Boyutları itibariyle bulunduğu konumun topoğrafyasına göre oldukça çeşitli şekilde inşa edilen kaleler, savunma amacının yanında ileri askerî harekâtın da önemli bir merkezi olabilmekteydi. Gıda, araç-gereç ve mühimmat gibi lojistik unsurların ve ihtiyat birliklerinin bulunduğu kaleler, yapılan hücum harekatlarında mühim bir destek unsuru olarak etkinliğini yüzyıllar boyunca devam ettirmiştir.[1]

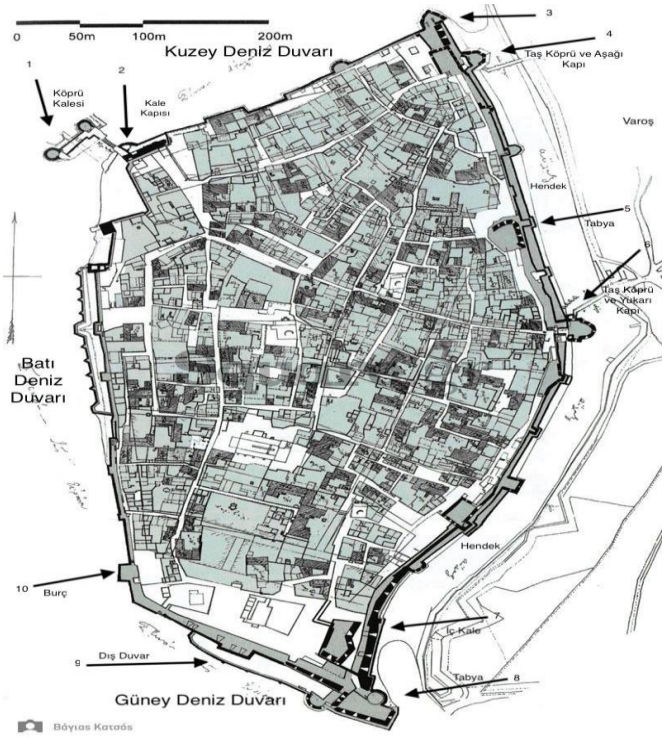
Ağrıboz Kalesi de konumu itibariyle, Ağrıboz'un Yunan anakarası ile kara bağlantısını kontrol ettiği için stratejik açıdan oldukça önemliydi.[2] Bunun yanında İstanbul'un iaşesinin sağlanmasında lojistik, Ege ya da daha doğru bir tabirle Adalar Denizi'nin korunması ile de askeri yönden büyük bir önem taşımaktaydı. Bu minvalde Ağrıboz kalesi bir taraftan kara diğer taraftan da deniz kontrolünün, lojistiğinin ve güvenliğinin sağlanması yönünden bir üs vazifesi göstermekteydi. Kale, Osmanlı Devleti'nin kara sınır topraklarının oldukça gerisinde, deniz hâkimiyet sahasının da içerisinde yer aldığından bir iç kale özelliği de taşımaktaydı. Bu müstahkem yapı, anakaranın doğusunda kıyıya paralel olarak uzanan, Adalar Denizi'nde Girit'ten sonra en büyük ada olan Ağrıboz üzerinde yer almakta ve aynı isimle anılan şehri korumaktaydı. Şehir, adanın batı kısmında ve ortasında konumlanmakta olup, anakara ile bağlantısı oldukça dar ve sık olan Evripos Boğazı üzerindeki köprüler vasıtası ile gerçekleşmekteydi.[3]

Osmanlı belgelerinde ve kroniklerinde Ağrıboz, Eğriboz veya İğriboz/s olarak isimlendirilen şehir, Bizans döneminde Egripos, Venediklilerce Negroponte, günümüzde ise Khalkis adını taşımaktadır.[4] Antik çağda kurulmuş olan şehrin, hareketli bir köprü ile anakaraya bağlantısı VI. yüzyılda gerçekleştirilmiştir. Araplar tarafından 870'lerde kuşatılan, Bizans'ın 1204'de bölünmesinden sonra ise Venedik'in kontrolü altına giren şehir, 1304 tarihi ile birlikte Venediklilerin deniz üssü haline gelmiştir.[5] İlk kez 1333'te Aydınoğlu Umur Bey'in akınıyla Türk ileri harekatıyla karşılaşan Ağrıboz'un, Yıldırım Bayezid döneminde üzerine kuvvet gönderilmiş, 1458'de ise Mora seferinden dönen Fatih Sultan Mehmed ada üzerinde bir süre konaklamıştır.[6] Şehir veya kale, Fatih Sultan Mehmed'in başında olduğu Osmanlı ordusu tarafından H. 874/

[1] Semavi Eyice "Kale" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 234. Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 27.
[2] Mehmet İnbaşı, "Eğriboz Sancağı İdarecileri (1756-1792)". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,* 6, 1, 2020, s. 63.
[3] Yapılan araştırmalar Ağrıboz ile anakara arasındaki bağlantıyı sağlayan Evripos Boğazı'nın oluşumunun doğal yollardan (tektonik sarsıntı) kaynaklandığını göstermektedir. Aikateríni Pantelídou-Alexiádou – Stávros Mamaloúkos, "To Froúrio tis Géfyras tou Evrípou", *Praktiká Diethnoús Synedríou «Venetía – Évvoia. Apó ton Égripo sto Negrepónte»*, Chalkída, 12-14 Noemvríou 2004 (epim. Chrýsa Maltézou – Christína Papakósta), Venetía - Athína 2006, s. 293. Sınır ve savunma kavramlarının tam olarak yerli yerine oturması 1718 tarihinde Avusturya'nın Belgradı alması sonrasına tekabül etmektedir. Bu tarihe kadar ise temel anlayış fetih siyaseti üzerine kurulu olduğu için sınır kavramı yok gibidir. Mahir Aydın, *Vidin Kalesi, Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 31.
[4] Machiel Kiel, "Eğriboz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10. İstanbul 1994, s. 491. Evliya Çelebi ve Piri Reis eserlerinde Ağrıboz adasının Rumeli ile bitişik olduğunu fakat şehrin ileri gelenlerinin Ağrıboz ile anakara arasının kazılarak bir boğaz yapılması ile şehrin (kalenin) güvenliğinin daha fazla artacağı, aynı zamanda boğaz geçişi sağlanmasından dolayı da balıkçılığın gelişeceğini düşündüklerinden, buranın kazıldığını belirtmişlerdir. Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 1. Cilt, The Historical Research Foundation, Ankara 1988, s. 271, Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, 8. Cilt, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928, s. 243-244.
[5] *The Oxford Dictionary Of Byzantium,* Vol 1. Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, s. 407, V. L. Menage, "Eğriboz", *The Encylopaedia of İslam,* Vol 2, E.J. Brill, Leiden 1991, s. 691.
[6] Dukas, *Bizans Tarihi*, İstanbul Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 28, Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 231. Kiel, agm, s. 491.

M.1470 tarihinde fethedilmiştir.[7] Kuşatmasının oldukça çetin geçtiği, şehri koruyan hisarın uygun konumlarının yıkılıp köprüler vasıtası ile şehre girildiği kronik yazarlarınca dile getirilmiştir.[8] Gayrimüslim halkın büyük bir kısmı fetih akabinde şehri boşaltmıştır. İlk yıllarda şehrin neredeyse tamamı Müslüman nüfus ile doluyken, zamanla gayrimüslim unsurların geri dönmeleriyle bu oran önemli ölçüde azalmıştır.[9]

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda uğradığı Ağrıboz artık Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlardan müteşekkil üç dinli ve binlerce evden müteşekkil bir şehir hüviyetini kazanmıştır. Çelebi'nin bu ziyaretindeki en detaylı tasviri ise şehri koruyan kale ile ilgilidir. Tasvir, XIX. yüzyılın ortalarında yapılan plana da uygundur. Onun tasvirinde de kale beşgen bir yapı şeklinde, duvarları yüksek, taş ve toprakla sıkıştırılmış bir yapı olarak yer almıştır. Kalenin surlarının bazı kısımlarının diğerlerine nazaran daha kalın olduğunu gözlemlemiştir. Kara tarafında bulunan surların duvarlarının 80 adım genişliğinde olduğunu belirten Çelebi, bu kısımda bulunan hendeğe de değinmiştir. Çelebi kalenin tamamının 6.000 adım uzunluğunda olduğunu belirttikten sonra toplam 111 kule olduğunu kaydetmiştir. Kalenin boğaz kısmında yer alan Köprü Kulesini ayrı bir kale olarak (Köprü Kalesi) betimleyen Çelebi, 800 adımlık bir büyüklüğü olduğunu ve karşısındaki Karababa Kalesi ile bağlantısının ağaç köprü ile sağlandığını da ifade etmiştir.[10]

Şekil 1: 1840 Tarihli Şehir Planında Kale[11]

[7] Aşıkpaşazade, *age*, s. 254, Kalenin fethini kaleme almış İranlı şairlerden Manevi, fetih tarihini 875 olarak dile getirmektedir. Ahmet Ateş, "Manevî ve Ağriboz Fetihnâmesi" *Fâtih ve İstanbul*, Cilt: I, Sayı: 3-6, 29 Eylül 1953, s. 291.

[8] *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 127. Ateş, "Manevî ve Ağriboz Fetihnâmesi", s. 293, 298.

[9] 1570'lerde Müslümanların gayr-i Müslimlere (Yahudi-Hristiyan) oranı %61'e kadar düşmüştür. Kiel, agm, s. 491, 492.

[10] Çelebi'nin zikrettiği 111 kule abartılı olmalıdır. Bu sayının 11 olması daha muhtemeldir. Evliya Çelebi, *age*, s. 237.

[11] Mamaloukos, agm, s. 632. https://square.gr/h-xalkida-epi-tourkokratias/5004 (E.T: 17.08.2020)

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
71
13 / 1

Çelebi'nin tasvirini en iyi şekilde resmeden 1840 tarihli plan, kalenin çevresinin tespitinde oldukça öneme haizdir.[12] Doğudan batıya ve kuzeyden güneye 400x700 metre boyutlarında beşgen bir formda olan kalenin, kuzey, batı ve güney kısımları deniz, kuzeydoğu ve güneydoğu kısmı ise kara ile çevrili olup toplam alanı ise 52,5 dönümdür.[13] Anakara ile bağlantıda yer alan ve şehrin savunmasının en önemli yeri olan Köprü Kalesi/Kulesi (konum 1) şehrin kuzey kısmındadır. Kuzey duvarının uzunluğu 250 metredir (konum 1-3). Kuzeydoğu köşesinde (konum 3) üçgen yapılı bir burç, onun hemen güneyinde üçgen formlu bir diğer burç (konum 4) ve kale kapısı bulunmaktadır. Kalenin kuzeydoğu-güneydoğu eksenindeki kara kısmının uzunluğu yaklaşık 800 metredir (konum 3-8). Bu kısımda kaleyi korumak için 40 metre genişliğinde ve 12 metre derinliğinde büyük bir hendek konumlanmaktadır. Yapılan kazılar sırasında kara tarafındaki ana duvarın kalınlığı 3.5 ile 4, tahmini yüksekliği ise 12 metre olarak tespit edilmiştir. Bütün duvar boyunca araları yaklaşık olarak 50 metre ve boyutları 7x 5-7 metre olmak üzere birçok kule vardır. 5 numaralı konumda büyük bir tabya ve hemen güneyinde 6 numaralı konumda ise yine bir burç ile bir diğer kapı mevcuttur. Daha güneyde (konum 8) dikdörtgen bir tabya ve hemen yanında dairesel bir burç yer almaktadır. Kalenin en güneyinde (konum 8-10) deniz duvarının uzunluğu 200, yüksekliği ise 11 metredir. Deniz duvarının iç kısmında ise iç kale yer almaktadır. Kalenin en güneyinden boğaz kısmındaki giriş kapısına (Konum 10-2) kadar olan batı kısmının uzunluğu 450 metreyi bulmaktadır.[14]

Yapılan bu çalışma ile günümüzde var olmayan Ağrıboz Kalesi'nin Osmanlı Devleti döneminde, 1688 tarihinden 1715'e kadar, yapılan tamirat ve inşa faaliyetleri kronikler ve arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. Bunun yapılmasındaki temel amaç ise Osmanlı Devleti'nin bu türden tamir ve inşa faaliyetlerine verdiği önemi ortaya koymak ve bunları ne şekilde uyguladığını tespit etmektir. Çalışmada, 1688 tarihine kadar kale ve şehirle ilgili bilgiler verilmiş olup, bu döneme kadar yapılan tamir çalışmalarına da özet olarak değinilmiştir. 1688 tarihinde vuku bulan Venedik muhasarasının ve bu tarihten sonra 1715 yılına kadar bölgede meydana gelen depremlerin kale ve diğer yapılarda meydana getirdiği hasara karşı devletin müdahalesinin hangi düzeyde gerçekleştiği, tamiratların ne kadar sıklıkla yapıldığı, tamiratlarda yaşanılan aksaklılara karşı alınan önlemlerin başarıya ulaşıp ulaşmadığı da yine arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulacaktır.

1. Venedik Muhasarasına Kadar Ağrıboz Kalesi Tamiratları

Ağrıboz'da en erken tahkimat bilgisi, şehrin anakara ile bağlantısını sağlayan boğazın M.Ö 411'ler de güçlendirilmesi ile ilgilidir. Büyük İskender'in geçişi sırasında M.Ö 334'lerde burası bir deniz üssü haline gelmiştir. Bu tarihte de şehri koruyan kuleli duvarlar ile surlar bulunduğu antik dönem yazarlarınca dile getirilmiştir. Bizans'ın 1204'de bölünmesi sonrası Venedik kontrolüne girmiş olan şehir, 1350-1351'de ise Cenevizliler tarafından kuşatılmıştır. Kuşatma ve yağmadan dolayı surlar onarım geçirmiştir. Ağrıboz ile anakara arasındaki boğaza yaptırılmış olan köprü ve kulenin onarımı için 1414'de Venedikliler 300 duka tahsis etmiştir. Aynı zamanda dar ve sığ olan boğazın derinleştirilmesi de bu tarih için düşünülmüştür. Venedikliler, 1415-1417 yıllarında şehir surlarını geniş bir hendekle müstahkem hale getirmişlerdir. Kale duvarının onarımı için 1460 yılında 4.000 duka tahsis edilmiştir.[15]

[12] Bkz. Şekil 1.
[13] Stavros Mamaloukos, "The Fortifications of Chalcis (Evripos/Negreponte/Egriboz), Greece", *Defensive Architecture of the Mediterranean*, Vol XI, Navarro Palazón, García-Pulido (eds.), 2020, s. 632.
[14] Mamaloukos, agm, s. 632-637.
[15] Kalenin ilk inşa ediliş tarihi belirlenememiştir. Bununla birlikte, kalede yapılan çalışmalarda Venedik amblemi ve armasının bulunması, inşanın onlar tarafından yaptırıldığına kesin delil olarak araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Pantelídou, Mamaloúkos, agm, s. 293-300, 315. Mamaloukos, agm, 2020, s. 632. Kiel, agm, s. 491.

Fatih Sultan Mehmed'in başında olduğu Osmanlı ordusunun 1470'deki 20 günlük muhasarasının kaleye oldukça fazla hasar verdiği Ağrıboz Fetihnamesinde belirtilmiştir.[16] Kalenin tahribatının ağır olması bu tarihte ciddi bir onarım geçirdiğinin kanıtıdır. Gelibolu Sancakbeyi İskender Bey'in kalenin önemine dair Osmanlı sultanına iletilen 1512 tarihli mektubu önemlidir. Mektupta, kalenin önemine binaen içerideki askerlerin sayıca yeterli olmadığı dile getirilmiş ve bunun düşmana karşı bir zafiyet doğurabileceği belirtilmiştir.[17] Fetihten sonra yapılan tamirat dışında 1535-1536 tarihinde haçlı donanması saldırısı sonrası kale ve kaleyi anakaraya bağlayan köprü tamir edilmiştir.[18]

Kale'de veya etrafında yaşayanların, kalenin tamirat gerektirecek kadar hasar görmesine sebebiyet verecek herhangi bir duruma neden olması, savunmayı zaafa uğratabileceğinden hoş görülmemiştir. Ağrıboz Kalesi de doğal olarak anakaranın korunmasında etkin bir konumda olduğundan devlet buranın muhafazasına büyük ehemmiyet vermiştir. Bu yüzden kaleye verilecek zararın karşılığı küreğe konulmak gibi, çeşitli ağır cezaların uygulanmasına neden olabiliyordu. Bu yönüyle, 1572 tarihli bir hükümde, kale etrafında yer alan hisar hendeklerine ve kaleye zarar veren ev, dükkân ve hasıllıkların[19] ortadan kaldırılmasını, şayet buna engel olmak isteyen olursa küreğe konulacakları bildirilmiştir. [20]

Kalenin tamiratıyla ilgili Ağrıboz kadısına 1580 tarihinde gönderilen bir hükümde, tamire muhtaç olan kale için 60.000 akçenin verildiği, fakat kış ayı olması hasebiyle tamir işinin bahara kaldığı bildirilmiştir.[21] Kalenin diğer bir büyük tamiratı ise Girit savaşı sırasında kara tarafına iki büyük hendek kazılarak gerçekleştirilmiştir.[22]

2. Venedik Muhasarası Sonrası Gerçekleştirilen Tamiratlar

Kalenin en önemli tamiratlarından birisi de Venedik saldırısı esnasında ve sonrasında olduğu arşiv kayıtları ve kroniklerden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti kalenin savunması için muhasaradan çok önceleri hazırlığa başlamıştır. Kalenin duvarları dışındaki ağaçlar görüş açısını iyileştirmek için kesilmiş, şehrin etrafına siperler kazılmış, uygun yerlere tabyalar yerleştirilmiştir. Hemen karşısında, anakarada, boğaza ve köprüye hâkim yerde konumlanan Karababa Kalesi'nin, boğaz ve kalenin korunmasında stratejik bir görev üstlendiğinden, korunmasına da ihtimam gösterilmesi istenilmiştir. Böylelikle boğazın her iki yanında yer alan kalelerle boğaz tahkimatı daha da kuvvetlendirilmiştir.[23]

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

[16] "*…sabahtan akşama kadar ateşe devam edilerek sur ve burçlar yıkıldı. Fakat çok kalabalık olan ve surlarda açılan her gediği kısa zamanda tamir eden kâfirler şiddetle karşı koydular; kalenin sağlamlığına güvenip arkalarını denize vererek savaştan el çekmediler…*" Ateş, "Zeyl, Ağriboz Fethine Ait İki Vesika", *Fâtih ve İstanbul*, Cilt : I, Sayı : 3-6, 29 Eylül 1953, s. 302.

[17] BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı *(BOA, TS. MA. E.) 0756. 0075. 001. 001,* 18 Eylül 1512 (918.S.7).

[18] Kiel, agm, s. 492.

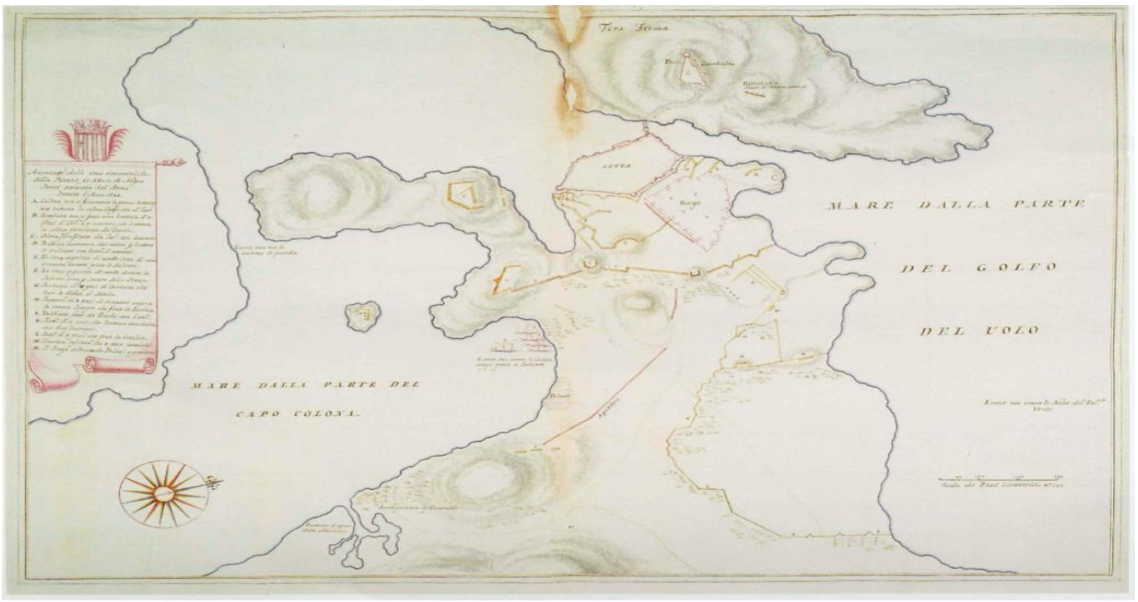
[19] Hasıllık kelimesi hayvanların yeşilken yemeleri için ekilen arpa tarlasına denir. Ayla Bayaz, *Derleme Sözlüğü*, C. 7, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 2299.

[20] "*…Kal'a-i Ağrıboz ile varoş mâbeyninde yakın zamanlarda evler ve dekâkîn ve hisar handakları kurbinde ba'zı hâsıllıklar peydâ olup ol sebeb ile mezbelelik olub handakın tolmasına sebeb olup kal'aya zararı olduğın…*" *BOA. A.DVNSMHM.d. 12,* s. 595. 12 Nisan 1572 (979.Za.28). Kale tamiratının daha erken bir tarihte başladığı ile ilgili Ramazan 979/Şubat 1572 tarihli hükümler de mevcuttur. *BOA. A.DVNSMHM.d. 18, s. 45*, 4 Şubat 1572 (979.N.19). *BOA. A.DVNSMHM.d. 10, s. 251,* 5 Şubat 1572 (979.N.20). Kaleler genellikle kalın duvarlardan oluşmakta ve bu duvarlar boyunca aralıklı burçlar bulunmaktadır. En fazla tehlikeye maruz kalan kısımlarında kale duvarı dışından hendek yapılır ve bu kısım su ile doldurularak kale daha korunaklı hale getirilir. Ali Boran, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", Osmanlı, 10, Ankara, 1999, s. 347, Eyice, agm, s. 234, 235.

[21] *BOA. A.DVNSMHM.d. 21, s. 146,* 4 Mart 1573 (980.L.29).

[22] Kiel, agm, s. 492.

[23] *BOA. A. DVNSMHM.d. 99, s. 117,* 26 Mart 1690 (15.C.1101). Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, American Philosophical Society, Philadelphia 1991, s. 348. Kevin Andrews, *Castles Of The Morea*, The American School Of Classical Studies At Athens, Princeton, New Jersey 2006, s. 183.

Şekil 2: Ağrıboz Kalesi'nin 1688 tarihindeki Venedik kuşatması haritası[24]

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
74
13 / 1

Venedik kuvvetleri 1688 tarihinde 200 gemide 30 bin mürettebat ve 24 bin kara birliğiyle Ağrıboz'da karaya çıkmıştır. Düşmana mukavemet etmesi amacıyla Ağrıboz Muhafızı Vezir Çelebi İbrahim Paşa'nın emriyle Maslahat Tepesi adlı mevkiye metris yapılarak top konulmuştur. Muhasaranın 10. günü kale içindeki halk taşra tarafında bulunan hendeğin içindeki taş ve toprağı, kale savunmasında sorun oluşturabileceğinden gizlice temizlemiştir. Ayrıca kale duvarlarını da çatmalar ve sitreler[25] ile tamir etmeye çalışmışlardır.[26] Muhasaranın 18. günü Top Dağı adlı mevkiye iki alandan tabya yapılmış ve buraya gerekli mühimmat yerleştirilmiştir. Kalenin Venedik birliklerince kuşatılması 100 gün kadar sürmüş olsa da muhasara amacına ulaşamamıştır. Ancak kale muhasarasında atılan toplar duvarlarda önemli tahribata neden olmuştur. Bununla birlikte muhasaranın son günü Venedik askerleri lağım ile kalenin metrisleri tarafındaki kuleleri patlatmışlardır.[27] Bu durum kaleye oldukça zarar vermiş, bir kısım duvar yıkılmıştır.[28]

[24] Mamaloukos, agm, s. 634.

[25] Sitre, hamur kesmeye veya tekne kazımaya yarayan araç anlamına gelmektedir. Aysel Dikmen, Ayla Bayaz, *Derleme Sözlüğü*, C. 10, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 3646.

[26] "*İrtesi gün emr eyleyüb, cümle piyade vü süvar askeri maslahat depesine geldiler ve büyük âyîneleriyle kal'anın yıkılan yerlerine bakdırdı, 'görün kal'a nasıl harâb oldı'...*", Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/ 1654-7 Şubat 1695)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlamamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, s. 1184. Ali İrfan Kaya, "Venediklilerin 1688 Ağriboz Muhasarası Ve Osmanlı Müdafaası", *The Journal of Academic Social Science,* Yıl: 2, Sayı: 7, Aralık 2014, s. 354-355. Kale hendeğiyle ilgili görsel için bkz. Ek 4.

[27] Türkal, *agt,* s. 1178-1179. "*…kal'anın top darbından münhedim olan mevâzi'ini sedd etmekle müdâfa'a-i a'dâ-ya nakdîne-i cânların bezl ü îsâr ederler idi. Bu vech üzre ale't-tevâlî şeb ü rûz harb ü kıtâlden hâlî olmayup eyyâm-i muhâsaranın yüz birinci günü küffâr-ı dalâlet-âyîn lağım ile kal'anın metrisler tarafında tahrîb etdükleri kulleden yürüyüş vechi üzre kemâl-i ikdâm eylediler…*", Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Ed. A. Özcan, vd, Klasik, İstanbul, 2013, s. 346, Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, Haz. Muzaffer Doğan, TÜBA, Ankara 2017, s. 55. Johann W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 95. Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4. Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul. 2005, s.185. Kuşatmanın başarısızlığı sonrası Venedik ve Osmanlı arasında yapılan anlaşma maddeleri için bkz. Zülfikar Paşa, *Zülfikar Paşa'nın Viyane Sefareti ve Esareti, Ceridei Takrirat-ı Zülfikar Efendi (1099-1103/1688-1692)*, Haz. Mustafa Güler, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 78-80.

[28] Türkal, *agt*, s. 1187. Muhasara ile ilgili 1125 /1713 tarihli bir belgede muhasaranın 110 gün sürdüğü, halkın büyük bir kısmının kaleden ayrıldığı, kalenin uzun bir süre boş kaldığı ifade edilmektedir. *BOA. C.ML. 540. 22227*, s. 1-2, 9 Aralık 1713 (1125.ZA.21).

Venedik muhasarası akabinde tamirat ve güçlendirme çalışmaları devam etmiştir. Tamirat amacıyla Kasım 1688'de gönderilen bir hükümde kalenin ihtiyacı olan mühimmatın yanı sıra 300 adet üstat neccar, bunlarla birlikte çeşitli alet-edevatın bir an önce kaleye gönderilmesi ve tamire başlanılması istenilmiştir. Venedik gailesinin geçmediği düşünüldüğü için işlerin bir an önce bitirilmesi amacıyla aynı tarihlerde defaten hükümler yazılmıştır.[29]

Nihayet Aralık 1688 tarihinde kalenin tamirat keşfi tamamlanmıştır. Muhasara, Ağrıboz Kalesi'nin yanı sıra karşısında yer alan Osmanlı yapımı Karababa Kalesi'ni de oldukça yıpratmıştır. Muhasaranın ne denli yıkıcı olduğu keşif defterindeki hasar tespitleriyle ortaya çıkarılmıştır. Mora Seraskeri Halil Paşa, Ağrıboz Muhafızı Vezir İbrahim Paşa, Mimar Vekili Mustafa Ağa (bina emini) ve Mimar Kuzuoğlu ile birlikte yapılan keşfin toplam masrafı 59.078 kuruşluk bir meblağa ulaşmıştır. Bunun yanında tamire ihtiyaç duyulan yerlerin haricindeki bir kısım yer ile birlikte masraf bir miktar daha artarak 64.900 esedi kuruşa çıkmıştır. Buna karşın Mustafa Ağa, Ağrıboz Kalesi aşağı kapıdan tophaneye kadar olan varoş mahalli karşısında yapılan yeni tabyanın iç kısmının duvar yapılması ve binasının tamamlanmasının 4.800 ziralık bir alan olduğunu, bunun da her zirası 100 akçeden olmak üzere 4.000 kuruşa mal olacağını belirtmiş, hesaplama da buna göre düzeltilmiştir. Böylelikle toplam keşif bedeli 63.078 kuruşa düşmüştür. Keşif de ortaya çıkan tamir masrafının Mora Seraskeri Vezir Halil Paşa marifetiyle cizye, mukataa, avarız, nüzul ve sürsat malından havale olunması bildirilmiştir.[30]

Tamire Muhtaç Mevki	**Hasar Gören Alan**	**Toplam Alan ve Masraf**
Hayırlı Tabyada Tamire İhtiyaç Olan Duvar	T.:23, K:20, A.:34	15.640 H. fi 60 Y.: 938.400
Hayırlı Tabya Hisar Peçesi[31]	T.:49, K.:11	539 H. fi 40 Y.: 21.560
Hayırlı Tabya Karşısında Düşman Lağmı[32] İle Yıkılan Hendek Duvarı	T.:52, K.:11, A.:4	2.288 H. fi 50 Y.: 114.400
Hayırlı Tabyanın İç Duvarı	T.:66, K.:3, A.:2	396 H. fi 50 Y.: 19.800
Hayırlı Tabyada Yıkılan Kale Duvarı	T.:50, K.:5, A.:4	1.000 H. fi 60 Y.: 60.000
Karababa Karşısı Varoş Limanı Tarafından Köprüden Hayırlı Tabyaya Varınca		200 H. fi 50 Y.: 10.000
Aşağı Kapı Üzerinde Tabyanın Yıkılan Duvarı	T.:50, K.:10, A.:4	2.000 H. fi 60 Y.: 120.000
Aşağı Kapının Yukarı Tarafında Nevbet Haneye Varınca Yıkılan Kale Bedenleri	T.:60, K.:3, A.:2	360 H. fi 50 Y.: 18.000
Varoş Karşısından Yeni Tabyaya Varınca Yıkılan Kale Duvarları		250 H. fi 50 Y.: 12.500
Toprak Tabyanın Eğri Tarafında Yıkılan Duvarı	T.:26, K.:20, A.:4	2.080 H. fi 60 Y.: 124.800
Yukarı Kapı Üzerinde Yıkılan Tabyanın Duvarı	T.:100, K.:20, A.:4	4.000 H. fi 60 Y.: 240.000

[29] *BOA. A.DVNSMHM.d.* 98, s. 9, 28, 71, 121.

[30] *BOA. MAD.d.* 3992*, s. 41, 12 Aralık 1688 (1100.S.18).* Arşın da denilen zira, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir ölçü birimidir. Duvarcı ya da mimarların kullandığı zira 75,8 cm'e tekabül etmektedir. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2006, s. 248. Çalışılan dönem itibariyle 1 kuruş 120 akçe değeri üzerinden hesaplanmaktadır. Akçenin ise sağ ve çürük olmak üzere iki farklı kur değeri vardır. Bu iki kurun oluşmasına akçeden daha değerli bir sikke olan para veya pareye göre aldıkları değer etki etmiştir. Buna göre para 3 akçeden hesaplanırsa sağ, 4 akçeden hesaplanırsa çürük olmaktaydı. Bu ikili kur durumunun amacı hazinenin gelirini arttırmaktı. 1691 haziranında gerçekleşen uygulamaya göre hazineye girecek paranın düşük kurdan, hazineden çıkacak olan paranın ise yüksek kurdan olması kararlaştırılmıştır. Böylelikle 1 kuruş 120 akçeden hazineye girmekte, fakat daha yüksek olan 160 akçeden hazineden çıkarak devletin % 30 oranında kâra geçmesine olanak sağlanmıştır. Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1965, s.70-71.

[31] Hisar Peçe, kale, hisar, köprü gibi yerleri korumak amacıyla yapılan kulelere verilen isimdir. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 709.

[32] Lağım, yer altında açılmış dar yol, sıçan yolu anlamına gelmekle birlikte içerisinin yeteri kadar patlayıcı ile doldurulması ve patlatılması sonucu düşmanın kale ve siperlerinde oldukça büyük hasarlara sebebiyet verebilmektedir. Doğan, *age,* s. 1050.

Yukarı Kapı Tabyasından Dizdar Hanesine Varınca Yıkılan Kale Duvarı	T.:30, K.:8, A.:4	960 H. fi 60 Y.: 57.600
Toprak Tabyadan Mansur Kulesine Varınca Yıkılan Duvar	T.:300, K.:5, A.:3	4.500 H. fi 60 Y.: 270.000
Mahalli Mezburun Taşra Hisar Peçesi	T.:300, K.:3, A.:2	1.800 H. fi 50 Y.: 90.000
Mansur Kulesinden Mahmut Paşa'ya Varınca Yıkılan Kale Duvarı	T.:300, K.:12, A.:4	14.400 H. fi 60 Y.: 864.000
Tabyalu Mahallinde Hisar Peçesi Yeniden	T.:150, K.:10, A.:4	6.000 H. fi 60 Y.: 360.000
Tabya Mahallinde Hisar Peçesi Mühimmatı	T.:150, K.:5, A.:3	2.250 H. fi 40 Y.: 90.000
Mahmud Paşa Kulesi ve Dairesinin Yenilenmeye Muhtaç Mahalleri	T.:200, K.:15, A.:6	18.000 H. fi 80 Y.: 1.440.000
Mahmud Paşa Kulesinden Kanlı Kuleye Varınca Yıkılan Kale Duvarı	T.:315, K.:15, A.:4	18.900 H. fi 60 Y.: 1.134.000
Tabyalu Mahallinin Karşısında Hisar Peçesi	T.:315, K.:4, A.:2	2.520 H. fi 40 Y.: 100.800
Kanlı Kuleden Köprüye Varınca Mühimmatı		300 H. fi 60 Y.: 18.000
Mahmud Paşa Kulesi Karşısında Patlatmayla Yıkılan Hendek Duvarı	T.:150, K.:11, A.:4	6.600 H. Fi 50 Y: 330.000
Köprü Başında Olan Su Kulesinde Dalyan Ağzında Yeniden Duvar		300 H. fi 60 Y.: 18.000
Kâtip, Mutemet vs. İçin Tahmini Harcama		200.000
Yekûn		**6.651.860 Ak.**

T: Tulen, K: Kadden, A: Arzen, H: Hesap:Toplam Alan, Y.: Yekun, Ak: Akçe

Tablo 1: Venedik Muhasarası Sonrası Ağrıboz Kalesi Hasar Keşfi[33]

Tablo 1'de muhasara altındaki kalenin hangi mevkilerinin Venedikliler tarafından daha yoğun saldırıya uğradığını göstermesi açısından önemlidir. Bunlar; Hayırlı Tabyanın hasar gören alanları ile Mansur Kulesi'nden Mahmud Paşa Kulesi'ne ve oradan da Kanlı Kule'ye kadar olan kısımdır.

Keşiften sonra tamiratla ilgili öncelikli işlerin başında, gereken malzemenin bir an evvel getirilmesi geliyordu. Nakil için kullanılacak hayvanların ücretleri ise tamirat muhasebesinde önemli bir kalem oluşturmaktaydı. Ocak 1689'da kale tamiratında çalıştırılması amacıyla Tırhala'da ki bazı kimselerden beşer kuruş kiralama ile 25 baş iyi cins beygirin aceleten tedarik edilmesi istenilmiştir.[34] Temmuz ayında ise tamirat için gerekli olan çivilerin naklinde kullanılacak 92 baş yük hayvanı ücretinin ödenmesi için 1.980 kuruş talep edilmiştir.[35] Bir müddet sonra ücretleri avarız veya cizye malından peşin olarak ödenmek üzere günlüğü beşer kuruştan 40 beygir daha tedarik edilmiştir.[36]

Ağrıboz Kalesi ile birlikte Karababa Kalesi için Mustafa Ağa ve Mimar Kuzuoğlu tarafından 24 Temmuz 1689 tarihine kadar işçi, hayvan, malzeme ve nakliye ücretleri gibi çeşitli kalemlerde ödemesi yapılması gereken meblağ 6.031.234 akçe (50.260,28 kuruş) olarak meydana gelmiştir.[37] 10 gün sonra ise Ağrıboz, Karababa ve Kızılhisar kaleleri masrafları için Ordu Defterdarı Mustafa Ağa tarafından 3 Ağustos 1689'da nakit ve havale olarak muhtelif kimselere 5.671.707 akçe (47.264,2 kuruş) verildiği kaydedilmiştir.[38]

Kale tamiratına 1697 tarihinde yapılan şaranpo ve siper gibi çeşitli işlerle devam edilmiştir. Tamirat için imece usûlüyle iş yapan reayaya birer paralık ekmek verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca sürekli çalışan işçilerden taşçı ve bennalara da günlük beşer para verilmesi istenilmiştir.[39]

[33] *BOA. MAD.d. 3992, s. 40, 12* Aralık 1688 (1100.S.18).
[34] *BOA. AE. SSÜL. II.* 18. 1806. 2, 2 Ocak 1689 (1100.RA.10).
[35] *BOA. AE. SSÜL. II.* 29. 2882. 1. 1, 21 Temmuz 1689 (1100.L.3).
[36] *BOA. AE. SSÜL. II.* 18. 1806. 1, 29 Eylül 1689 (1100.14.Z).
[37] *BOA. C. AS.* 375. 15524. 1. 1, 24 Temmuz 1689 (1100.L.6).
[38] *BOA. C. AS.* 376. 15577. 1. 1, 3 Ağustos 1689 ((1100.L.16).
[39] "*Ağrıboz kal'asının bazı ta'mirâtında ve bi'l-cümle lüzûm gelen şaranpo ve siperlerde ve Karababa'nın sıbyân yolunda ve iktizâ iden bazı işlerde imece tarikiyle götürdülüp işliyen re'âyâya yevmiye içün birer parelik nan ve bazı*

Yapılan tamirat için gereken masraf İnebahtı'ya bağlı Kerpiniş, Badracık ve Yaçağaç kazalarındaki 673,5 avarız hanesinden elde edilen 2.900 kuruştan karşılanmıştır.[40] Bir müddet sonra ise Ağrıboz kalesi su kemerlerinin zamanla harap olması ve yıkılması sonucu, yapılan keşifte masraf olarak hesaplanan 1.000 kuruşun Ağrıboz adet-i ağnam akçesi malından karşılanması istenilmiştir.[41]

Ağrıboz'un sürekli olarak düşman tehdidi altında bulunması, buranın güvenliğinin sağlanması noktasında önlemlerin arttırılmasını gerektirmiştir. Ağrıboz Muhafızı İsmail Paşa'ya Şubat 1700'de gönderilen hükümde Ağrıboz Kalesi ile karşısında yer alan Karababa Kalesi'nin tamiri gereken yerlerinin hızlı bir şekilde bitirilmesi talep edilmiştir.[42] Altı ay sonra Temmuz 1700 tarihinde tamiratla ilgili yeni bir emir verilmiştir. Buna göre şiddetli kış sebebiyle denizden Ağrıboz Kalesi'nin Karababa Kalesi taraflarında olan duvarlarının 13 ziralık alanı temelinden yıkılmıştır. Ayrıca kalenin bazı kısımları çatlamış, duvar ve kemerler de bundan etkilenmiştir. Tamir işinin oldukça elzem bir durum olduğu kale mimarı ve sair kimselerin yardımıyla hemen keşif yapılması gerektiği bildirilmiştir. Yapılan keşif sonucu tamiri gereken yerlerin kireç, çivi, kereste ile neccar ve ırgat ücretleri toplamı 55.300 akçe (460,8 kuruş) olarak hesaplanmıştır. Bu meblağın Yenişehir malından ödenmesi uygun görülmüştür. Ağrıboz Kalesi kapılarından Hayırlı Kapı, Yukaru Kapı, Liman Kapısı ve Zincirli Kapı gibi kapılar için Ocak 1701'de yapılan yeni bir keşif de ise buraların çürüme sonucu harap olduğu ve yenilenmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunlara ek olarak iki taş köprü, Karababa taraflarındaki başka bir taş köprü ve kaldırımların da tamir edilmesi istenilmiştir. Tamirat için gereken 113.000 akçe (941,6 kuruş) Ağrıboz Yahudi ve Gebran akçesinden karşılanmıştır.[43]

Kale tamiratının yanında Ağrıboz Kalesi'nin suyolu kemerlerinin tamiri işi için 1 Ocak 1701 tarihinde Ağrıboz cizyesinden karşılanmak üzere 65.000 akçelik (541,6 kuruş) tuğla, kireç, löken[44], zeytin yağı ile birlikte neccar ücretleri de ayrılmıştır.[45]

3. Depremlerin Kaleye Etkisi ve Yapılan Tamiratlar

Savaşlarda yaşanılan muhasaralar dışında, zamanla meydana gelen yıpranmışlık veya deprem, yıldırım gibi doğal olaylar da kalelerde hasara neden olmuştur.[46] Ağrıboz Kalesi ve ada üzerindeki çeşitli yapılar, Osmanlı hakimiyeti altında olduğu uzun dönem boyunca bu gibi nedenlerden dolayı tamirat görmüştür. Bu tamiratlar arasında belgelerde de sıklıkla karşılaşılan depremlerin verdiği hasar önemlidir. Ağrıboz Adası'nın bulunduğu konum, büyüklük ve etkisi değişmekle birlikte, depremlere maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Batılı kaynaklarda 1694 Haziran'ında Ağrıboz'da büyük bir deprem olduğu ve Ağrıboz Kalesi'nin bir kısmının hasar gördüğü ifade edilmiştir. Bundan dolayı Venediklilerin Ağrıboz'u tekrar kuşatmayı dahi düşündükleri kaynaklarca dile getirilmiştir. Osmanlı kaynaklarında ise bu tarih için kaleyi etkileyen bir deprem

ta'mirâtda müstemiren işliyen taşçı ve bennâlara beşer pâre yevmiye virilmek..." C. AS. 1062. 46749, 1.1, 5 Haziran 1697 (1108. Za.15).

[40] *BOA. AE. SMST. II.* 84. 8980, s.1, 2, 2 Temmuz 1697 (1108.Z.12).

[41] *BOA. AE. SMST. II.* 109. 11802, s.1, (21 Ocak 1699 (1110.B.19).

[42] *BOA. A.DVNSMHM.d.* 111, s. 238, 11-20 Şubat 1700 (1111. Fî Evâsıt-ı Ş.).

[43] *BOA. MAD.d.* 3992, s. 332, 9 Temmuz 1700 (1112.M.22.), *BOA. MAD.d.* 3134, s. 40, 9 Temmuz 1700 (1112.M.22.). *BOA. AE. SMST. II.* 108. 11761, s.1, 5 Eylül 1700 (1112.RA.21).

[44] Löken, kireç, zeytinyağı ve pamuğun karıştırılmasıyla çatlak ve yarıkların kapatılması için kullanılan macundur. Doğan, *age*, s. 1069.

[45] *BOA. AE. SMST. II.* 104. 11270. 1. 1, 1 Ocak 1701(1112.B.21).

[46] Ağrıboz Adası'nda bulunan Kızılhisar Kalesi'ne 5 Zilkade 1124 / 4 Aralık 1712 tarihinde yıldırım isabet etmesi sebebiyle büyük bir hasar meydana gelmiştir. Hasarın büyümesinin en önemli sebebi ise cephanenin patlamasıdır. "*…bin yüz yirmi dört Zilka'desi'nde sâ'ika isâbet ve derunda olan mühimmât cebehânesinde bi'l-cümle ihrâk ve havaya munkalib ve kal'anın dahi etrafı divarları münhedim ve tûlen ve arzen dört bin altıyüz zira' mahallî harâb olub…" BOA. MAD.d.* 4355, *s. 337. BOA. A.DVNSMHM.d.* 119, s. 294.

olduğu bilgisi yer almamıştır.[47] Buna karşın Osmanlı belgelerinde depremle ilgili ilk veriler 1701 tarihinde kaydedilmiştir.

Ağrıboz Muhafızı İsmail Paşa'ya 24 Mayıs 1701 tarihinde gönderilen hükümde depremin kaleye verdiği hasardan bahsedilmiştir. Fakat bu hasarın yeni mi olduğu ya da 1694 Ağrıboz depreminden kalan bir hasar mı olduğu belirtilmemiştir. Bu durum 1701 Mayıs'ından kısa bir süre evvel 1694'ten bağımsız başka bir depremin kaleyi vurduğunu düşündürmektedir. Çünkü bu tarihe gelene kadar kale birçok kez tamir görmüş ve bu tamirlerde deprem zikredilmemiştir. Meydana gelen depremden, belgelerde kaydedildiğine göre, kalenin Karababa Kalesi karşısında olan Yalı Kapısı dışında cephaneye bitişik kale duvarının uzunluğuna 35 ziralık alanının yıkıldığı belirtilmiştir. Tamirat için yapılan keşifte deprem hasarı ile birlikte toplam 2.385 ziralık alan onarıma ihtiyaç duymuştur. Bu alanın tamiri için gereken malzeme ve işçi ücretleri için ise 189.420 akçe (1578,5 kuruş) ayrılmıştır.[48] Ödemenin yapılabilmesi için Ağrıboz Livası'nın 1702 tarihindeki Yahudi ve Gebran cizyesi malından 252.560 akçe (1578,5 kuruş) verileceği belirtilmiştir.[49]

Ağrıboz Kalesi, 1704 tarihinden önce muhtemelen 1703'te oldukça kapsamlı bir tamir daha geçirmiştir. Kalenin tamiri ile alakalı Şubat 1704 tarihinde tamire memur Mirahur-u Sabık el-Hac Ahmed'e gönderilen hükümde kalenin gereken mahallerinin tamir ve termiminin yapıldığı ifade edilmiştir.[50] Mart ayında ise kale tamiratı ile ilgili masraflar kaydedilmiştir. el-Hac Ahmed Ağa'nın mübaşeretinde kaleye yapılan masraf toplamı 1.829.093 akçe karşılığı 15.242 kuruş olmakla birlikte masrafın on bin kuruşu 1704 senesi Yenişehir cizyesi malından karşılanmıştır. Daha önce 10.000 kuruş havale olunmuş olduğundan tamir için 629.093 akçe karşılığı 5.242 kuruşun gerekli olduğu bildirilmiştir. Yapılan tamirat oldukça detaylıdır. Ağrıboz varoşu dışında yapılacak şaranpoluk parmaklıkların 504.000 akçelik masrafı, yekûnu en fazla tutan kalemdir. Onu top siperlerine 284.000, Su Kulesine 201.600 ve Horasani sıva için 154.000 akçelik tamirat masrafları izlemiştir.[51]

Ağrıboz Kalesi'nin bir önceki tamiratından bir müddet sonra 1705 tarihinde tekrar bir depremden hasar görmüş olduğu bu tarihli kayıtlardan anlaşılmaktadır. Depremin verdiği hasarın ortaya çıkarılması yapılan keşifte kalenin 10.253 ziralık bir alanının yıkıldığı tespit edilmiştir. Tamirin bir an önce bitirilmesi için gereken malzeme ve işçilerle birlikte kalenin hendeği tarafında

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
78
13 / 1

[47] Yunanistan'ın güneyi ve adalar bölgesinde 1456-1833 yılları arasında 411 deprem olduğu tespit edilmiş olmakla birlikte depremlerin moment derecesi sanıldığının aksine büyük değildir. Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 525-526. Ambraseys, "Ottoman Archives and the Assessment of the Seismicity of Greece 1456–1833", *Bull Earthquake Eng*, 12, 2014, s. 5-8. Avrupa Tarihsel Deprem Verileri Arşivi'nin internet sitesinde Ağrıboz'daki 1694 Haziran'ında yaşanan depremin moment büyüklüğü 6.23'dür. 1726 yaşanan bir diğer deprem ise 5.92 moment değerindedir. https://www.emidius.eu/AHEAD/study/AMBFI999. (E.T: 10.08.2020).

[48] "*Ağrıboz kal'asının Karababa karşusunda olan Yalı Kapusu hâricde cebehâneye mukâbil kal'a divarı tûlen otuz beş zira' kadar mahâlli zelzeleden münhedim ve mahâlli mezbûre kurbunda köşe divarlarının bir mikdâr yeri ve Yukaru Kapu kurbunda Mansur Kullesi kurbunda kal'a divarının bir mikdâr mahâlli münhedim ve yine mahâlli mezbûr kurbunda bir mikdâr yeri…*" *BOA. MAD.d.* 3134, s. 450, 24 Mayıs 1701(1112.Z.16), *BOA. AE. SMST. II.* 50. 4999. 1. 1.

[49] 189.420 akçelik meblağa 63.140 akçe daha eklenmiştir. *BOA. AE. SMST. II.* 61. 6357. 1. 1-2, 10 Ocak 1702 (1113.Ş.10).

[50] *"…me'mûr olduğun kal'anın mühim ve mukzî olan mahalleri ta'mîr ve termîm ve itmâm olduğun…", BOA. AE. SMST. II.* 8. 782. 1. 2, s. 2, 28 Şubat 1704 (1115.L.22).

[51] "*…kal'a-i mezbûrun iktizâ iden ta'mir ve termimi içün bin yüz on beş senesi Yenişehir cizyesi malından on bin guruş havâle olunduğu mukayyed olub işbu defter mûcebince ve Ağrıboz kadısı mevlânâ Ahmed efendi imzâ ve hattı ile mâ'lûm hücceti şer'iyyesi nâzır olduğu üzere on sekiz yük yirmi dokuz bin doksan üç akçe masraf olunmuş ve dahi Ağrıboz muhâfızı vezîr-i mükerrem Numan paşa dahi mektub ile i'lâm idüp bu mikdârca havâle olunan on bin guruş aşağı vardukda altı yük yigirmi dokuz bin doksan üç sağ akçe dahi virilmek iktizâ eyleyub…" BOA. MAD.d.* 3992, s. 530-532, 30 Mart 1704 (1115.Za.24). Detaylı keşif cetveli için bkz. Ek. 1.

yer alan 4.000 ve Karababa Kalesi dışında da 3.000 parmaklığın tedarik edilmesi emredilmiştir. Nakil işinin yapılması için derya ümerasından Yetim Ahmed Bey tayin edilmiştir.[52]

Yapılan bu keşiften tespit edildiği üzere depremin kaleye en önemli etkisi cephane duvarının 4.000 ziralık bir alanının aldığı hasardır. Onu 1.060 zirası yıkılan İbrahim Paşa tabyası hendek hattındaki duvar izlemiştir. Kale etrafındaki birçok yerde alanları değişmekle birlikte duvarlar yıkılmıştır. Tedarik edilecek parmaklıklar ve malzeme ile tamirat masrafı 5.000 kuruşa ulaşmıştır.[53]

Ağrıboz Kalesi tamiratı için Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılarından Ali görevlendirilmiştir. Kapıcıbaşı Ali ile ilgili 6 Eylül 1705'de yazılan bir emirde ise kendisinin kale tamiri ile gereği gibi ilgilenmediği, kaleye harcaması gereken paraları başka mahallere harcadığı, çeşitli bahanelerle ve farklı yollarla kaleden ayrı kaldığı için uyarı verilmiş ve işini gereği gibi yapması söylenmiştir.[54] Aynı gün Görice Kazası'ndan yeteri kadar neccar ve kireç yakıcı gönderilmesi de talep edilmiştir.[55]

Bir gün sonrası için gönderilen başka bir emirde ise Ağrıboz'a altı saat mesafeden çıkan suyun yolunun zamanla harabe olduğu belirtilmiştir. Toplam 14.000 ziralık suyolunun tamiri ve termimi ile ilgilenen müteveffa Kapudan Halil Paşa'nın vakfı tamirin masrafını karşılayamamıştır. Bundan dolayı suyolunun tamiri için gereken 6.000 kuruşun 4.315 kuruşu Ağrıboz avarız ve nüzul malından, 1.684,5 kuruşu ise Ağrıboz ve Karlıili bedeliyesi malından verilmesi kararlaştırılmıştır.[56]

Kale tamiratı için tayin olunan Kapıcıbaşı Ali'ye, 14 Eylül 1705 tarihinde gönderilen emr-i şerife göre tamiratta bulunduğu andan itibaren kendi masrafları için günlüğü beş kuruş alacağı ifade edilmiştir.[57] Bununla birlikte suyolu tamiri planlandığı üzere yürümemektedir. Buna sebep olarak ise suyolunun daha önce yapılan tamirlerinden elde edilen bilgilere göre toprağının fazlasıyla çürük olduğu ve keşif bedelinin masrafa yetmeyeceği hasebiyle gereken tamirin yapılamayacağı anlaşılmıştır. Tamiri gerçekleştirmek için 2.000 kuruş daha lazım olmuş ise de bu meblağın 1.500 kuruşu havale edilebilmiştir.[58]

Kale veya herhangi bir yapının tamiratında maliyetler açısından birçok faktör etki etmektedir. Osmanlı dönemi yapılarında genellikle taş, tuğla ve ahşap malzeme kullanıldığı göz önüne alındığında, bu malzemelerin çıkartılması, inşa yerine getirilmesi ve burada da istenilen yüksekliğe çıkarılması gibi durumlar maliyette değişkenliğe neden olabilmekteydi. Osmanlı döneminde merkezden yürütülen yapı faaliyetlerinde maliyeti önceden bilinmeyen bir yapım ve onarım çalışması yapılamazdı. Merkezden görevlendirilen mimar öncelikle tamir veya inşa edilecek yapı ile ilgili tasarımlar yapar ve bir tahmini maliyet oluşturur, bunu da merkeze gönderirdi. Bundaki amaç inşası veya tamiri yapılacak yapı ile ilgili ortaya çıkabilecek suiistimallerin önüne geçmek hem de parasal kaynakların nasıl ve nereden temin edileceği yanında harcamaların ne şekilde yapılacağını belirlemekti. Bu minvalde keşif yöntemi ile yapılan tahmini maliyet hesaplarında tamire başlanmadan yapılan ilk keşifte meydana gelen maliyet ile yapım sırasında veya sonrasında daha önce öngörülemeyen ekleme ve işler içinde yeni bir keşif

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

[52] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 318, *6 Eylül 1705* (1117.CA.17), *BOA. MAD.d.* 9895, s. 36-37, 7 Eylül 1705 (1117.CA.18). Yetim Bey 29 Mayıs 1705 (1117.S.5) tarihinde bu göreve tayin edilmiştir. *BOA. MAD.d.* 9895, s. 125. *BOA. MAD.d.* 4355, s. 318, 9 Eylül 1705 (1117.CA.20).
[53] *BOA. MAD.d. 4355*, s. 318, 6 Eylül 1705 (1117.CA.17).
[54] *BOA. MAD.d.* 9895, s. 34. 6 Eylül 1705 (1117.CA.17).
[55] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 318, 319. 6 Eylül 1705 (1117.CA.17).
[56] *BOA. MAD.d.* 9895, s. 35, 7 Eylül 1705 (1117.CA.18).
[57] *BOA. MAD.d.* 9895, s. 31, *BOA. MAD.d.* 4355, s. 318, 14 Eylül 1705 (1117.CA.25.).
[58] *BOA. MAD.d.* 9895. s. 131, 21 Eylül 1705 (1117.C.2).

yapılabilmekteydi.[59] Bu gibi sebeplerden dolayı Ağrıboz Kalesi'nde de yeni bir keşif yapılması ihtiyacı doğmuştu.

Kapıcıbaşı Ali'ye Kasım 1705'de gönderilen bir hükümde daha evvel depremden yıkılmış olan kale duvar ve bedenleri için yapılan keşifte 10.253 ziralık bir alanın tamire ihtiyaç olduğu belirtildikten sonra, bu tamir için 5.000 kuruş havale edildiği ifade edilmiştir. Buna karşın keşfin sıhhatli olmadığı düşünüldüğünden yeni bir keşif daha yapılması istenilmiştir. Yapılan bu yeni keşifte ise tamire ihtiyaç olan alan 9.662 ziraya düşmüştür. Bu alanın tamiri için ise keşif bedeli olarak belirlenen 11.679 kuruş dışında cephane ve tophane mühimmatının korunması için yaptırılacak binalar ile Mahmut Paşa Kulesine 1.100 kuruş, Ağrıboz ve Karababa kaleleri için gereken 5.154 adet parmaklığın kesim ve nakil ücreti olarak da 1.375 kuruş olmak üzere toplam 14.154 kuruş gerektiği bildirilmiştir. Kesilen parmaklıkların Ağrıboz İskelesi'ne nakli için kullanılacak iki çekdiri gemiye 40'ar nefer esir konulacağı da belirtilmiştir.[60] Evvelden havale edilen 5.000 kuruştan başka gereken 9.154 kuruşun 2.154 kuruşu ise kesintiye uğramış, gönderilmemiştir. Böylelikle kalenin tamirinin 12.000 kuruş ile yaptırılacağı ifade edilmiştir. Kalan 7.000 kuruşun da havale olunacağı, tamirat ve diğer yapılacakların bir an önce bitirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[61]

Bu tarihte de kale tamiratında baş gösteren sorunlardan birisi de lazım olan malzemelerin nakli idi. Tamire memur olan Kapıcıbaşı Ali'ye Kasım 1705'de gönderilen emirde Ağrıboz ve Karababa kaleleri için gereken 5.100 adet şaranpoluk parmaklığın naklinde kullanılacak kayıkların buna uygun olmadığı belirtilmiş, nakle uygun çekdiri gemilerle parmaklıkların bir an önce Ağrıboz'a gönderilmesi istenilmiştir. Bir gün sonrasında ise derya ümerasından İstefeli Hasan Paşa'ya da bir adet çekdiri gemi için emir yazılmıştır. Bu durum kale tamiratı keşfinde tahmin edilen meblağın da artmasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı daha önce tenzil olunan 2.154 kuruşluk meblağın da havale edilecek paraya eklenmesi talep edilmiştir. Ancak bu talep Ocak 1706'de kısmen uygun görülerek 1.000 kuruş havale olunması uygun bulunmuştur.[62]

Tamirat sadece duvarlarla devam etmemiş, kale içerisinde yer alan çeşitli yapılar da bundan nasibini almıştır. Bu minvalde kale içerisinde yer alan Fethiye Camisi'nin zamanla harap olduğu ve namaz kılmaya imkân olmadığından tamir ettirilmesi ve içerisinde bulunan darı ve cephanenin de başka bir yere taşınması talep edilmiştir. Bütün bu işler için keşif bedeli 2.000 kuruş olarak tahmin edilmiştir. Bu meblağın yüksek bulunduğu düşünüldüğünden olsa gerek Kapıcıbaşı Ali'den tamirat işinde tasarruflu davranması istenilmiştir.[63]

[59] H. Ibrahim Yılmaz, S. Ümit Dikmen, "Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemleri", *Engineering Sciences*, 7 / 1, 2012, s. 76-77. Bekir Gökpınar, "Niş Kalesinin Yeniden İnşaası ve Avusturya Seferlerindeki Rolü(1716-1717)", *History Studies International Journal of History*, Volume 11, Issue 1, February 2019, s. 109.

[60] Çekdiri, kürekle giden ve yelkeni yardımcı bir vasıta gibi kullanan harp gemilerine verilen isimdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Millî. Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, 341.

[61] "*…Ağrıboz kal'asının bundan akdem zelzeleden münhedim divar derinleri on bin iki yüz elli üç zirâ' ve yedi bin aded parmaklık iktizâ eylemek i'lâm olundukda senki Ali zîde mecdühûsun sen mübâşir ta'yin ve tekrar mâ'rifet-i şer'le ve cümle mâ'rifetin ile sıhhati üzere keşf…" BOA. MAD.d.* 4355, s. 320. *BOA. MAD.d*. 9895, s. 131-132. *19 Kasım 1705* (*1117.Ş.2).*

[62] "*…zikr olunan parmaklık mahallinde kat' ve Ağrıboz iskelesine nakli Ağrıbozda olan kayıklar ile bir vecihle mümkin olmamağla senki mûmâileyhsin zikr olunan parmaklığı mahallinde Ağrıboz iskelesine çekdirir sefine ile nakli ve mahallerine vaz'-ını iktizâ iden esirlerin de ihraç ve istihkâm eylemek için…" BOA. MAD.d*. 4355, s. 320, 321. 22 Kasım 1105 (1117.Ş.5). 11 Ocak 1706 (1117.N.26)

[63] *BOA. MAD.d*. 9895, s. 241, *BOA. MAD.d*. 4355, s. 320, 321, 13 Mart 1706 (1117.ZA.28). Fethiye Camii'nin tamir edilmesi ile alakalı 19 Rebiyülahir 1142 tarihli bir tamirat defterinde 1708 Nisan'ında bir deprem meydana geldiği kaydedilmiştir. Depremde caminin orta kapı kısmı ile medresenin duvarlarının yıkıldığı ve tamir ettirilmesi gerektiği bildirilmiştir. 1142 tarihinde ise kıble tarafındaki duvarın tamamen yıkıldığı ve namaz kılmanın imkansız olduğu ifade edilmiştir. Ambraseys, agm, 35. Ambraseys'in makalesinde yer verdiği 1708 depremi ile ilgili belgeye tarafımızca ulaşılamadığından bu çalışmada değerlendirme içerisine dahil edilmemiştir.

Bunun yanında Ağrıboz muhafazasında bulunan kapı kullarının kale içerisinde ahalinin evlerini mesken olarak kullanmaları sonucu bu evlerden bir kısmı zarar görmüştür. Bundan dolayı askerler için kale içerisinde Mahmud Paşa Kulesi'ne yakın bir yerde kışla odaları yapılması münasip görülmüştür. Toplam masrafın 12.500 kuruş tutacağı arz olunmuş ise de daha önce İnebahtı Kalesi muhafazasında bulunan askerler için yapılan masrafın 3.500 kuruş olduğu göz önünde bulundurularak tekrar keşif yapılması istenilmiştir.[64]

Kale içerisinde yer alan askerin buğday, arpa ve diğer bakliyat ürünleri ihtiyacı genellikle tarımsal üretimin yoğun olarak yapıldığı Tırhala Sancağı'ndan karşılanıyordu. Ürünlerin kaleye getirilmesi ve burada korunması işi ise bazen sıkıntılı bir hal almaktaydı. Mayıs 1706'da her sene Tırhala'dan zor şartlar altında getirilen bakliyattan 2.000 kile buğday zayi olmuş, elde mevcut olanların tamamı da kaybolmuştur. Yaşanılan bu durum reayadan tekrar zorla ürün istenilmesine sebep olmuştur. Şikâyet sonucu yapılan incelemede gelen zahirenin uygun bir şekilde kale neferatına dağıtılmadığı ve devletin dahi zarara uğradığı belirtildikten sonra bina emini olan Kapıcıbaşı Ali'ye münasip bir yerde ambar yapması söylenmiştir. Yapılacak ambara Tırhala Sancağı'ndan satın alınan 11.590 kile buğday ve 2.000 kile arpa konulması kararlaştırılmıştır.[65]

Ağrıboz Kalesi'nin Mayıs 1705 ile Mayıs 1706 tarihleri arasındaki tamirat muhasebesi 19.951 kuruşa ulaşmıştır. Bu meblağ daha evvelki keşiflerde belirlenen rakamı oldukça aşmıştır. Tamiri yapılacak toplam alan artmış, buna ek olarak 3.079 zira derz ile parmaklılar masrafın yukarı çıkmasına etki etmiştir. Hesap cetvelinde ise depremin kaleye verdiği hasar daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. En önemli hasar 1.360 zira ile cephane duvarlarında olmuştur. Onu 295 zira ile tamamen yıkılmış olan Kanlı Kule duvarı izlemiştir.[66]

Kalenin en öncelikli konularından birisi de temiz su ihtiyacını karşılayan suyolları ve kemerlerinin bakımı ve tamiri işiydi. Evliya Çelebi, kaleyi ziyaret ettiği dönemde bizzat müşahede ettiği suyolları ve kemerlerinin Kapudan Halil Paşa tarafından şehre beş saatlik yerden getirildiğini ifade etmiştir.[67] Çelebi'nin de ifade ettiği haliyle Ağrıboz'a getirilen suyun kat ettiği mesafe 30 km'den fazladır.[68] Mesafenin bu kadar uzun olması yapılacak işin zorluk düzeyinin artmasına sebebiyet vermiştir. Yine de kaleye ulaşacak kemerlerin tamirine oldukça ihtimam gösterilmiştir. Tamiri 1706'da bitirilen su kemerleri yapılırken içinin temiz, horasani ve üstünün kireçle kaplanmasına dikkat edilmiştir. Tamiri yapılan bir kısım kemerin daha önce meydana gelen depremden etkilenerek yıkıldığı da belirtilmiştir. Bununla birlikte toplam masraf 11.296 kuruş olmuştur. Su kemerleri ile birlikte kalenin muhasarası zamanında harap olan çeşmelerin yerine beş mahalde yeni çeşmeler yapılmıştır. Çeşme tamirleri için ise 500 kuruş harcama yapılmıştır.[69] Kaleye ulaşan Suyollarının kemerleri altına mezbahanın atıkları döküldüğünden bunun önlenmesi için mezbahanın başka bir mahalle nakli kararlaştırılmıştır.[70]

Kalenin tamiratında en fazla ihtiyaç duyulan malzemelerden birisi de kerestedir. Kereste nakli için Temmuz 1706'da İznikmit'ten Ağrıboz'a getirilmesi amacıyla çekdiri gemiler kullanılmıştır. Nakil işi için Ağrıboz Kalesi tamirine memur derya ümerasından İstefeli Hasan Paşa ile Mustafa

[64] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 321, 13 Mart 1706 (1117.ZA.28).
[65] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 321, 2 Mayıs 1706 (1118.M.18).
[66] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 325, 326.
[67] Evliya Çelebi, *age*, s. 242. Suyolları ve kemerleri ile ilgili görseller için bkz. Ek 8, Ek 9, Ek 10.
[68] Georgios P., "Antoniou, Ottoman Aqueducts in the Helladic Region-Architecture and Construction", *In Proceedings of Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes (CIEPO 20)*, Rethymnon, Greece, 27 June–1 July 2012. 960.
[69] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 327. Günümüzde Emirzade Camii'nin önünde bu çeşmelerden birisi hala ayaktadır. Bkz. Ek 13.
[70] *BOA. A.DVNSMHM.d. 115.* s. 55, 22 Temmuz 1706 (1118.R.10).

Paşazade Ahmed'ten çekdiri gemileri ile İznikmit'ten tersaneye gönderilen keresteleri almaları istenilmiştir.[71]

Gerekli durumlarda tamirat için kale içi veya dışında harap olmuş yapıların kullanılabilecek olan malzemesi de değerlendirilmiştir. Yeniçeri, topçu ve cebeciler için yapılacak olan kışlaklar için kullanılacak olan taşların Mahmud Paşa Kulesi adlı yerin iç tarafında yıkılmış olan hisar peçenin taşlarından faydalanılarak tamir ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Tamirat işinin Bina Emini Ali Ağa marifetiyle gemi esirleri kullanılarak bitirilmesi emredilmiştir.[72] Bunlara ek olarak kiriş ve sahanlık yapılması için uygun yerlerden ağaç ve kiremit getirileceği de belirtilmiştir. Duvar için kullanılacak ağaçların iki ucu bir olması ve sekiz adedinin bir kuruşa, kirişlik ağacın her bir adedinin 24 ayak olmak üzere 14'ünün bir kuruşa, sahanlık için kullanılacak ağacın ise 30'unun bir kuruşa alınacağı kaydedilmiştir. Yine belirli yerlerde kullanılmak üzere 100.000 adet kiremit de istenilmiştir.[73]

Yapılacak kışlak veya odaların büyüklüğü kullanım amacına göre değişmektedir. Yeniçerilerin bir ortası için odabaşı, vekilharç ve bayraktarına 22 ziralık birer oda ile birlikte içinde matbah, kiler gibi alanların da bulunduğu mekanlar için 18 ziralık yedi kışlak yapılması münasip görülmüştür. Bu mekanların taşları ise yıkılan hisar peçeden alınan malzemeden tedarik edilmiştir.[74] Cebeci ve topçular için yapılacak 8 oda için ise uzunluğuna 30'ar ziralık bir alan belirlenmiştir. Bu işlerin yapılabilmesi için 1.000 nefer üstat neccar ve kireç yakıcı, Kapıcıbaşı Ali emrine verilmiştir. Aynı zamanda nakli gereken kiremit, kereste, taş ve kireç gibi malzemelerin taşınması için yine esirlerden faydalanılmıştır. Kapıcıbaşı Ali'nin yapmış olduğu keşifte tamiratı gereken alan ise 421 zirayı bulmuştur. Böylelikle toplam 15 kışlak ve Kara Baba Kalesi tamiratının masrafı 7.500 kuruşa ulaşmıştır. [75]

Kale tamiratı işinde yapılan tahmini hesapların ve harcamaların başlangıçtaki keşifle uygunluğu işi bina emininin zorlandığı konuların başında geliyordu. Kale tamiratında görevli Kapıcıbaşı Ali'nin keşiflerde yapmış olduğu masraf tahminleri yeni masraf kalemleri eklenmesiyle zamanla artmıştır. Temmuz 1707 tarihinde yazılan tezkereye göre Kapıcıbaşı Ali'nin getirdiği keşif defterleri incelendiğinde daha önce havale edilen 13.000 kuruştan başka 6.551 kuruş daha talep edildiği ifade edilmiştir. Suyolları tamiri için verilen 7.500 kuruşun üzerine 3.797 kuruş daha ek masraf olarak ortaya çıkmıştır. Bunlara ilave olarak Kapıcıbaşı Ali'nin günlüğü beşer kuruştan 250 günlük çalışma için 1.030 kuruş yevmiyesinin de eklenmesiyle 11.377 kuruş lazım geldiği de ayrıca belirtilmiştir. Kapıcıbaşı Ali ise son zikrolunan tamiratın sıhhati için yapılacak masrafın, kendisinin alacağı ücretle birlikte 5.660 kuruşa ulaştığını ifade etmiştir. Buna karşın talep ettiği 11.377 kuruşluk meblağın sadece 4.000 kuruşu verilmiştir. Böylelikle Kapıcıbaşı Ali'nin tamirat için talep ettiği keşif bedelinden toplam 7.377 kuruş eksiltilmiştir. Tamirat için verilecek 4.000 kuruşun ise 1.218 kuruşu Ağrıboz Muhafızı İbrahim Paşa tarafından karşılanmıştır. Son tahlilde toplam masraf 24.500 kuruş olarak meydana gelmiştir.[76]

[71] *BOA. A.DVNSMHM.d.* 115, s. 55, 2 Temmuz 1706 (1118. RA.20).
[72] *BOA. A.DVNSMHM.d.* 115. s. 78, *BOA MAD.d.* 4355, s. 329, *22 Temmuz 1706* (*1118.R.10.).*
[73] *BOA. MAD.d. 4355*, s. 329, *23 Temmuz 1706* (*1118.R.11.).*
[74] *BOA. MAD.d. 4355*, s. 329, *23 Temmuz 1706* (*1118.R.11.).*
[75] *BOA. MAD.d 4355*, s. 330, *23-27 Temmuz 1706* (*1118.R.11-15.), BOA. MAD.d.* 4355, s. 330. *30 Eylül 1706* (*1118.C.21) BOA. C. AS.* 880. *37789. 1. 1,* 2 Ekim 1706 (1118.C.23.).
[76] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 328, 27 Temmuz 1707 (1118. R.15*).*

Masraf	***Tutar***
Ağrıboz Kalesi, Cephane, Tophane, Mahmud Paşa Kulesi, Kara Baba Kalesi Parmaklıkları ve Diğer Tamirat Masrafları	*19.551*
Suyolu Tamiri	*11.296*
Bina Emini Ali Ağa'nın Maaş ve Yevmiyesi	*1.030*
Toplam	***31.877***
Ali Ağa'nın İ'lâmı İle Eksilen Meblağ	*-7.377*
Toplam	***24.500***

Tablo 2: Ağrıboz Kalesi Tamiratı 1117/ 1705 ile 1118/ 1706 Tarihleri Arası Masraf Cetveli[77]

Bina kemerleri ve bazı mevziler için tamiratlar 1707 tarihinde de devam etmiştir. Bu yerler için 3 Şevval 1118 / 8 Ocak 1707'de yapılan keşifte 315 ziralık bir alanın tamire muhtaç olduğu, maliyetinin ise tahmini 472,5 kuruş tutacağı ifade edilmiştir.[78] Fakat daha sonra keşfe kalenin kapısı önündeki köprünün bir göz kemerinin tamirat masrafı da eklenmiştir. Bu kemerin taş ve demirden payesi ile yapılacak derzlerin maliyeti ise 195 kuruş olarak meydana gelmiştir. Tamirat ek masrafla birlikte toplam 667,5 kuruşa ulaşmıştır.[79]

Tamirat muhasebesinde, yapılan keşif tahminlerinin 1708 tarihinde kaydedilen icmalinde de çeşitli gerekçelerle birtakım aksaklıklar meydana gelmiş, tahmini keşif-yapılan harcama denkliği sağlanamamıştır. Bu duruma neden olan sorun ise yeniçeriler için yapılacak kışlakların alanlarının, daha önce yapılan keşfin aksine, yeterli olmayacağının anlaşılmasıdır. Bu yüzden yapılan yeni keşifte odalara 10'ar zira daha eklenerek 30'ar zira'ya çıkarılması uygun görülmüştür. Yapılacak binaların fevkani usulüyle yapılması da ayrıca talep edilmiştir. Yine, bir kısmı yıkılan hisar peçenin bulunduğu alanda üç yeniçeri odasına duvar yapılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle tamiri yapılan mahallere gereken taşlarla birlikte toplam masraf 112.500 akçe (937,5 kuruş) olmuştur. Aynı zamanda 15'er ziradan cebeciler için altı ve topçular için iki adet olmak üzere yaptırılması düşünülen sekiz odaya da üçer zira daha ekleme yapılması kararlaştırılmıştır. Her bir ortanın yapılacak bina, taş duvar, kereste, kireç ve sair malzemesi için harcanacak para 63.838 akçeye ulaşmıştır. Karşılaşılan bir başka sorun da bina inşa edilecek bazı arazilerin başkalarının mülkü olmasıdır. Bu sorunun üstesinden gelmek için arazilerin satın alınması yoluna gidilmiş, tamirat masrafına 248 kuruş daha eklenmiştir. Toplam yapılan masrafa Karababa Kalesi tamirine harcanan 2.175 kuruş ile Salina Kalesi tamirine harcanan 2.540 kuruş daha eklenince masraf 15.534 kuruşa çıkmıştır. Masrafın 5.534 kuruşu merkezden talep edilmişse de sadece 3.774 kuruş gönderilmiştir. Bu duruma sebep olarak ise daha önce neccarlara ödenen 1.560 kuruşun gönderilecek meblağdan düşülmesidir.[80]

Kalede muhafız paşalar için ikamet edecek uygun bir mekân olmayışı da yaşanan sorunlardan biriydi. Bu zahmetli durumun giderilmesi amacıyla uygun bir yerde konak yapılması kararlaştırılmıştır. Kapıcıbaşı Ali Ağa'nın, Cami-i Cedid Mahallesi'nde dahiliye ve hariciyeli iki katlı mülkü paşalara tahsis edilmiştir. Bu mülkün on kese akçe (4.000 kuruş) tutan bedeli 1709 senesi Ağrıboz cizyesi malından karşılanmıştır.[81]

Kalenin gördüğü en önemli tamirlerden birisi de 1712 tarihindedir. Öncelikle tamire muhtaç alanların ortaya çıkarılması amacıyla keşif yapılmıştır. Yapılan keşifte, cephane ve tophane

[77] Cetvel, 28 Muharrem 1117 / 22 Mayıs 1705 ile 28 Muharrem 1118/ 12 Mayıs 1706 tarihleri arasını kapsamaktadır. *BOA. MAD.d.* 4355, s. 329, 6 Ağustos 1706 (1118.R.25).
[78] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 331, 12 Nisan 1707 (1119.M.9).
[79] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 331, 28 Haziran 1707 (1119.RA.27).
[80] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 332-333, 23 Mayıs 1708 (1120.RA.3).
[81] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 333, 6 Haziran 1709 (1121.RA.27). Bu türden saray veya konakların yıkılmadan önceki görselleri için bkz. Ek 16 ve Ek 17.

mahzenlerinin ortaları, kalenin taşra kısmına bina olunacak dört adet tabya, kale içerisinde bina olunacak bir adet tabya, Ağrıboz ve Karababa kalelerinin parmaklıkları yenilenmesi için gereken ağaçların alımı ve köprülerinin tamiratı, asma köprünün tamiri, sair mahaller ve Kara Baba Kalesi'nde su sarnıcının içerisinin sıvası gibi oldukça kapsamlı bir tamir yapılması kararlaştırılmıştır. Bahsedilen alanların toplam masrafı 20.929,5 kuruş olarak hesaplanmıştır.[82]

Ortaya çıkan meblağdan keşfi yapılan dört adet tabyanın 10.391,5 kuruşluk maliyeti ile muhafızların varoş kısmında yapılacak binası için masraf çıkan 3.000 kuruş düşülmüştür. Buna sebep olarak Ağrıboz havalisinde kale tamir işleri güz aylarına mahsus olduğu, kereste kesim işlerinin de kasım aylarında yapıldığından başka, kireç harkı, taşların kırılması, malzeme temini ile bunların nakliyesi için çekdiri gemi bulmanın zor olmasıdır. Bu sorunun üstesinden gelmek için her sene Ağrıboz da kışlayan çekdiri gemilerin kullanılması kararlaştırılmıştır. Malzemeler ve nakliye ücreti olarak 3.000 kuruş havale olunmuştur.[83] Kale tamiratında çalışması için çeşitli kazalardan getirilen neccarlara 40 ve kireç yakıcılara ise 24 akçe yevmiye verilmiştir.[84] Eylül 1712'de kale muhafızlarının oturduğu sarayın 3.000 kuruş tutan masrafı Ağrıboz Muhafızı olan Hasan Paşa'nın zimmetinde olan paradan karşılanmıştır.[85]

Kale parmaklıklarının hammaddesinin ağaç olması sıklıkla çürüme kaynaklı sorunlara neden olmuştur. Çürümenin en başta gelen sebebi ise yağmurdur. 1714 tarihinde parmaklıkların bol yağmurdan zamanla çürümesinden dolayı 12.000 adet parmaklığın tamir edilmesi kararlaştırılmıştır. Parmaklıkların tamiri için bir önceki baharda kereste kesimi ve nakli yapılmış olduğundan herhangi bir ücret talep edilmemiştir.[86]

Sonuç

Bulunduğu konum itibariyle Adalar Denizi ile Yunan anakarası arasında yer alan Ağrıboz, her iki yöne ulaşmada stratejik öneme sahiptir. Birçok devletin hakimiyeti altına giren şehir, bulunduğu coğrafyada bir üs merkezi olma konumunu Osmanlı Devleti döneminde de devam ettirmiştir. Dönemin en kuvvetli denizci devletlerinden olan Venedik'ten alınmış olması ise onu bu devletin tekrar geri alma planlarına dahil etmiştir. Osmanlı devlet ricali bu durumun farkında olarak şehrin korunmasına ehemmiyet vermiş, etrafını çevreleyen kalenin bakımlı kalması için gerekli adımları atmaktan imtina etmemişlerdir. 1688'de yaşanan Venedik muhasarası kalenin sur ve burç gibi alanlarına yoğun bir zarar vermiştir. Devlet, muhasara akabinde hızlı bir şekilde kalenin tamir ettirilmesi için görevliler tayin etmiştir. Tamirat işi 1690 yılına kadar büyük oranda bitirilmiştir.

1694 Haziran'ında Ağrıboz'a büyük bir depremin hasar verdiği bilgisi batılı kaynaklarda zikredilmesine rağmen, Osmanlı kaynaklarında bu tarih için yer almamıştır. Depremle ilgili ilk vurgu ise 1701 tarihinde olmakla birlikte hasar, muhtemelen depremin ölçek büyüklüğünün düşük olması dolayısıyla, kısıtlı kalmıştır. Buna karşın 1705 tarihinde meydana gelen ikinci deprem

[82] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 333, 3 Haziran 1712 (1124.R.27).
[83] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 335, 8 Haziran 1712 (1124.CA.3).
[84] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 336, 8 Haziran 1712. (1124.CA.3).
[85] *BOA. MAD.d.* 4355, s. 336, 22 Eylül 1712 (1124.Ş.20).
[86] *BOA. A.DVNSMHM.d.* 120, s. 118, 14 Şubat 1714 (M.29.1126), *BOA. MAD.d.* 4355, 338, 5-15 Şubat 1714 (1126 Evahir-i Muharrem). Geçen zaman ve deprem gibi çeşitli sebeplerden ötürü 1729, 1768 ve 1785'de hem Ağrıboz Kalesi hem de ada üzerindeki diğer yapılar hasar görmüştür. *BOA. MAD.d.* 3160. 452-454, *BOA. MAD.d.* 3162. 100-101, Ambraseys, agm, 36, 39-40. Yunan isyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan kale barış anlaşması akabinde 1831 tarihinde Yunanistan'a bırakılmıştır. Müslüman nüfusun ayrılması sonucu boşalan kale, adeta bir hayalet şehir vasfını kazanmıştır. Kalenin, Yunanlılar tarafından tedrici olarak yıkılma süreci de böylelikle başlamıştır. 1858'de boğazı daha da genişletmek için Osmanlı yapımı köprüler yıkılıp yenileri yapılmıştır. Mart 1890'da ise Köprü Kalesi yıkımı ile başlayan süreç ilerleyen tarihlerde bütün surların yıkılması ile sonuçlanmıştır. Kiel, *agm*, 493. Vagias Katsos, Oi kyrióteres chronologíes tis Chalkídas, https://square.gr/h-kurioteres-xronologies-ths-xalkidas/26667 (31.12.16), (E.T: 17.08.2020).

öncekinin aksine kalede daha fazla hasara neden olmuştur. Bölgede bu tarihlerden sonra da depremler yapıları etkilemeye devam etmiştir. Bununla birlikte incelenen dönemde muhasara ve depremler dışında, geçen zaman, bol yağmur, yıldırım gibi doğal olaylar da tamiratlara neden olmuştur. Bu türden doğa olayları karşısında da hasar gören yapılar için ivedilikle tamiratlar gerçekleştirilmiştir.

Tamiratlar kalenin sur ve burçları ile sınırlı kalmamıştır. Kale dışında tamiratı yaptırılan en önemli yapı ise suyolları ve kemerleridir. Kapudan Halil Paşa tarafından yaptırılan ve Ağrıboz'a yaklaşık 30 km'den getirilen suyun yolları ve kemerleri depremlerin verdiği hasara rağmen büyük bir titizlikle tamir ettirilmiştir. Suyolunun kısmen yer altından ve kısmen de yer üstü kemerleri ile getirilmesi oldukça maliyetli olduğu keşif defterlerinden anlaşılmaktadır. Bunların yanında kale içerisindeki Fethiye Camisi, Venedik muhasarası zamanında harap olan çeşmeler ve askerler için kışlalar da tamir edilen yapılar arasındadır.

Tamiratlarda birçok sorunla da karşılaşılmıştır. Kayıtlarda sıklıkla karşılaşılan sorunlardan birisi ise tamirattan evvel hasarı belirlemek için yapılan ilk keşiflerde ortaya çıkan tahmini masrafın yapılan harcamalara yetmemesidir. Bu durum bina emini ile merkez arasında itimat eksikliğine neden olmakta, bu da çoğu zaman bina emininden yeni bir keşif istenilmesine sebebiyet vermekteydi. Bununla ilgili olarak 1705 tarihinde kalenin depremden etkilenen yerleri için yapılan ilk keşiften sonra tekrar bir keşif daha yapılması ihtiyacı hasıl olmuştur. Yine bu tarihte suyollarının tamiri için yapılan keşifte belirlenen meblağ tamirat harcamasına yetmemiştir. Aynı zamanda kale içerisinde yapılacak kışlakların başlangıçta belirlenen alanlarının yeterli olmayacağı düşünüldüğünden arttırılması, tamiri yapılan bölgenin arazi yapısının uygun olmaması, özellikle taş ve kereste gibi malzemelerin naklinde yaşanan zorluklar da tamiratlarda aksamaya, tamirat süresinin uzamasına ve masraflarının yükselmelerine sebep olan sorunlardandı.

Tüm yapılan tamirat çalışmaları göstermiştir ki Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl gibi iç ve dış sıkıntıların yoğun olduğu bir dönemde dahi lüzum görülen yerlerde tamir ve yeniden inşa gibi faaliyetlerden kaçınmamıştır. Ağrıboz Kalesi, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıncaya kadar asıl şeklini bu tamiratlar sayesinde korumuştur. Buna karşın Evliya Çelebi'nin de övgüyle methettiği kale, Osmanlı Devlet'inin elinden çıktıktan sonra zamanla yıkıma uğramıştır. Günümüzde kaleden geriye neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Latin imparatorluğu, Venedik ve Osmanlı gibi birçok devletin hakimiyeti altında bulunmuş olan Ağrıboz Kalesi'nin yıkılması askeri, mimari ve kültürel tarih açısından büyük bir eksikliktir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri, Sultan Mustafa II (AE. SMST. II.): 8/782, 84/8980, 50/4999, 61/6357, 61/6357, 104/11270, 108/11761, 109/11802.

Ali Emiri, Sultan Süleyman II (AE. SSÜL. II.): 18/1806, 29/2882.

Bab-ı Asafi, Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM.d): 10, 12, 18, 21, 98, 99, 111, 115, 119, 120.

Cevdet, Askeriye (C. AS.): 375/15524, 376/15577, 880/37789, 1062/46749.

Cevdet, Maliye (C.ML.): 540/22227.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 3134, 3160, 3162, 3992, 4355, 9895.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. E.): 0756/0075.

B. Kaynak Eserler

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

Dukas, *Bizans Tarihi*, İstanbul Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi,* 8. Cilt, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.

Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, American Philosophical Society, Philadelphia 1991.

Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 1.Cilt, The Historical Research Foundation, Ankara 1988.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Ed. A. Özcan, vd, Klasik, İstanbul, 2013.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/ 1654-7 Şubat 1695), Haz.* Nazire Karaçay Türkal, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012.

Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, C.1, Haz. Muzaffer Doğan, TÜBA, Ankara 2017.

Zülfikar Paşa, *Zülfikar Paşa'nın Viyane Sefareti ve Esareti, Ceridei Takrirat-ı Zülfikar Efendi (1099-1103/1688-1692)*, Haz. Mustafa Güler, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

C. Araştırma Eserler

AİKATERÍNİ Pantelídou-Alexiádou – Stávros Mamaloúkos, To Froúrio tis Géfyras tou Evrípou, *Praktiká Diethnoús Synedríou «Venetía – Évvoia. Apó ton Égripo sto Negrepónte»*, Chalkída, 12-14 Noemvríou 2004 (epim. Chrýsa Maltézou – Christína Papakósta), Venetía-Athína 2006, 293-318.

AMBRASEYS, Nicholas, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

_____, "Ottoman Archives and the Assessment of the Seismicity of Greece 1456–1833", *Bull Earthquake Eng*, 12, 2014, s. 5–43.

ANDREWS, Kevin, *Castles Of The Morea*, The American School Of Classical Studies At Athens, Princeton, New Jersey 2006.

ANTONİOU, Georgios P., "Ottoman Aqueducts in the Helladic Region-Architecture and Construction". *In Proceedings of Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes (CIEPO 20)*, Rethymnon, Greece, 27 June–1 July 2012, s. 960-989.

ATEŞ, Ahmet, "Manevî ve Ağriboz Fetihnâmesi", *Fâtih ve İstanbul*, Cilt: I, Sayı: 3-6, 29 Eylül 1953, s. 281-312.

_____, "Zeyl, Agriboz Fethine Ait İki Vesika", *Fâtih ve İstanbul*, Cilt: I, Sayı: 3-6, 29 Eylül 1953, s. 300-318.

AYDIN, Mahir, *Vidin Kalesi, Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

BAYAZ, Ayla, *Derleme Sözlüğü*, C. 7, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

BORAN, Ali, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı*, C. 10, Ankara 1999, s. 347-363.

DİKMEN, Aysel, Ayla Bayaz, *Derleme Sözlüğü*, C. 10, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.

EYİCE, Semavi, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, 234-242.

GÖKPINAR, Bekir, "Niş Kalesinin Yeniden İnşaası ve Avusturya Seferlerindeki Rolü (1716-1717)", *History Studies International Journal of History*, Volume 11, Issue 1, February 2019, s. 107-128.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2006.

İNBAŞI, Mehmet, "Eğriboz Sancağı İdarecileri (1756-1792)". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,* 6, 1, 2020, s. 59-78.

JORGA, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.

KAYA, Ali İrfan, "Venediklilerin 1688 Ağriboz Muhasarası ve Osmanlı Müdafaası" *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 2, Sayı: 7, Aralık 2014, s. 352-360.

KİEL, Machiel, "Eğriboz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10. İstanbul 1994, s. 491-493.

MAMALOUKOS, Stavros, "The Fortifications of Chalcis (Evripos/Negreponte/Egriboz), Greece", *Defensive Architecture of the Mediterranean* / Vol XI / Navarro Palazón, García-Pulido (eds.), 2020, s. 631-638.

MENAGE, V. L, "Eğriboz", *The Encylopaedia of İslam*, Vol 2, E.J. Brill, Leiden 1991, s. 691.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Millî. Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

SAHİLLİOĞLU, Halil, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1965.

STEİN, Mark L., *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

The Oxford Dictionary Of Byzantium, Vol 1. Oxford University Press, New York-Oxford, 1991.

YILMAZ, H. İbrahim, S. Ümit Dikmen, "Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemleri". *Engineering Sciences,* 7 / 1 2012, s. 73-83.

ZİNKEİSEN, Johann W, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

D. İnternet Sayfası

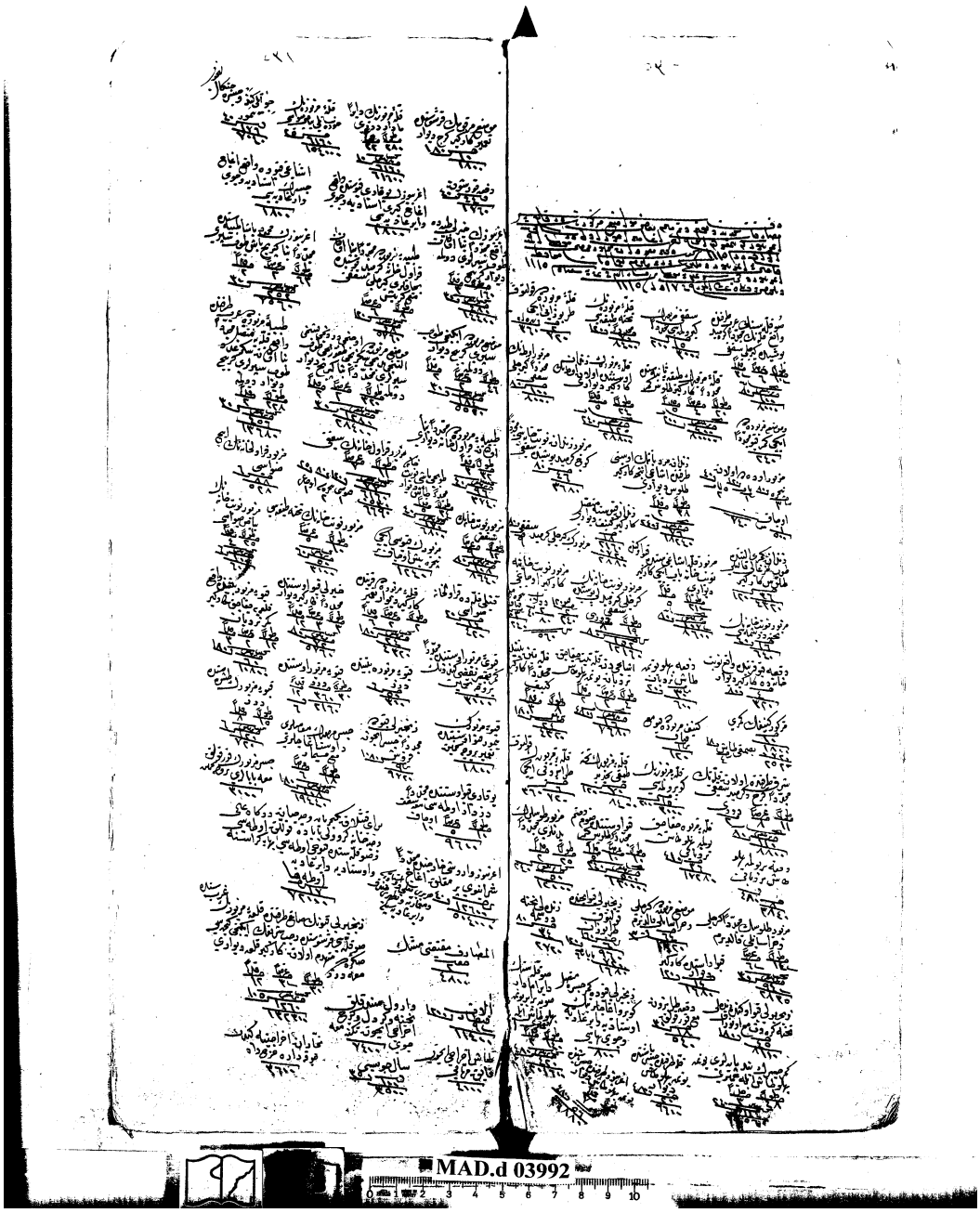
https://www.emidius.eu

http://heir.arch.ox.ac.uk/pages/home.php

https://www.mixanitouxronou.gr/

https://square.gr/

EKLER

Ek 1: Ağrıboz Kalesinin 1703-1704 (1115) Tarihinde Yapılan Tamiratları[87]

[87] *BOA. MAD.d*. 3992, s. 530-532, 30 Mart 1704 (1115.Za.24).

Ek 2: Ağrıboz Kalesi ve Karababa Kalesi[88]

Ek 3: Ağrıboz Kalesi Köprü Kalesi/Kulesi Girişi[89]

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
89
13 / 1

[88] Ağrıboz Kalesi'nden Karababa Kalesi'ne bakış. 1890'da kalenin duvarlarının ve kulelerinin yıkılması tamamlandı. https://www.mixanitouxronou.gr/to-thriliko-venetsianiko-kastro-tis-chalkidas-to-poliorkisan-sklira-i-tourki-alla-gkremistike-apo-tous-ellines-pros-270-drch-to-kiviko-me-ta-baza-kataskevastike-to-kripidoma-stin-prokimea/ (E.T: 15.08.2020)

[89] Ağrıboz Köprü Kalesi/Kulesi batıdan görünüşü, 1875 civarları. Pantelídou, Mamaloúkos, agm, s. 320.

Ek 4: Ağrıboz Kalesi Hendek ve Kale Duvarı[90]

Ek 5: Ağrıboz Kalesi Köşe Duvarı[91]

[90] http://heir.arch.ox.ac.uk/pages/view.php?ref=34580&search=%21related34579, (E.T: 10.08.2020),
[91] http://heir.arch.ox.ac.uk/pages/view.php?ref=34581&search=%21related34580, (E.T: 10.08.2020)

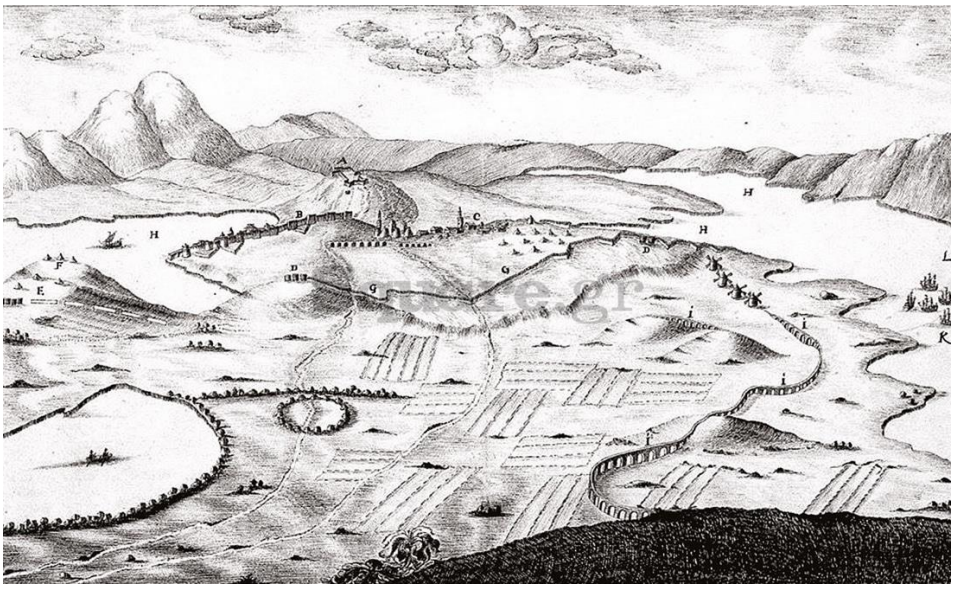
Ek 6: 1690 Tarihli Ağrıboz Gravürü[92]

Ek 7: Ağrıboz Kalesi Ahşap ve Taş Köprüleri[93]

[92] Kalenin hemen sağ tarafında hendek üzerinde varoş ile bağlantıyı sağlayan iki taş köprü yer almaktadır. https://square.gr/ta-temeni-ths-xalkidas/5062. (E.T: 17.08.2020)

[93] Sol tarafta kale surlarından Köprü Kalesi/Kulesine ulaşan ahşap köprü, Köprü Kalesi/Kulesinden de karşı sahile ulaşan beş kemerli taş köprü. https://square.gr/h-istoria-twn-othonikwn-gefirosewn-kai-ta-egkainia-tous/15997 (E.T: 17.08.2020)

Ek 8: Su Kemerinin Varoş Kırsalından Ağrıboz'a Ulaşımı[94]

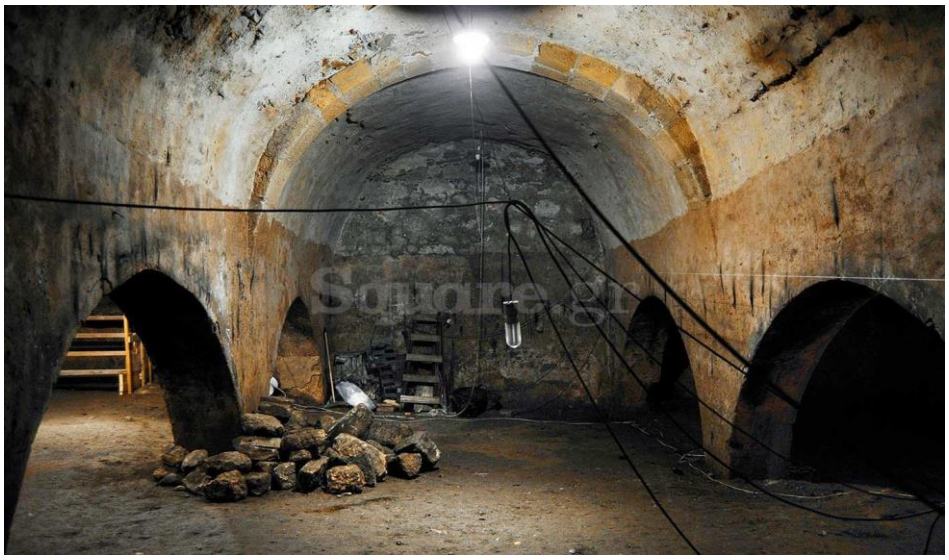
Ek 9: Su Kemerlerinin Varoş Kırsalından Ağrıboz'a Ulaşımı 2[95]

[94] Venedikliler tarafından yapılan harita 1688 tarihindeki muhasarayı tasvir eder. Hemen sağ tarafta Ağrıboza ulaşan su kemerleri bulunmaktadır. https://square.gr/to-othomaniko-udragogio-ths-xalkidas/5939?fbclid=IwAR2D_z8FM1gVJQQjBolqqzgpv2vXfovordL-hFN1m3xez1mFib_veTRW6Zg, (E.T: 17.08.2020)

[95]https://square.gr/to-othomaniko-udragogio-ths-xalkidas/5939?fbclid=IwAR2D_z8FM1gVJQQjBolqqzgpv2vXfovordL-hFN1m3xez1mFib_veTRW6Zg, (E.T: 17.08.2020)

Ek 10: Ağrıboz Su Kemerleri 1930'lar[96]

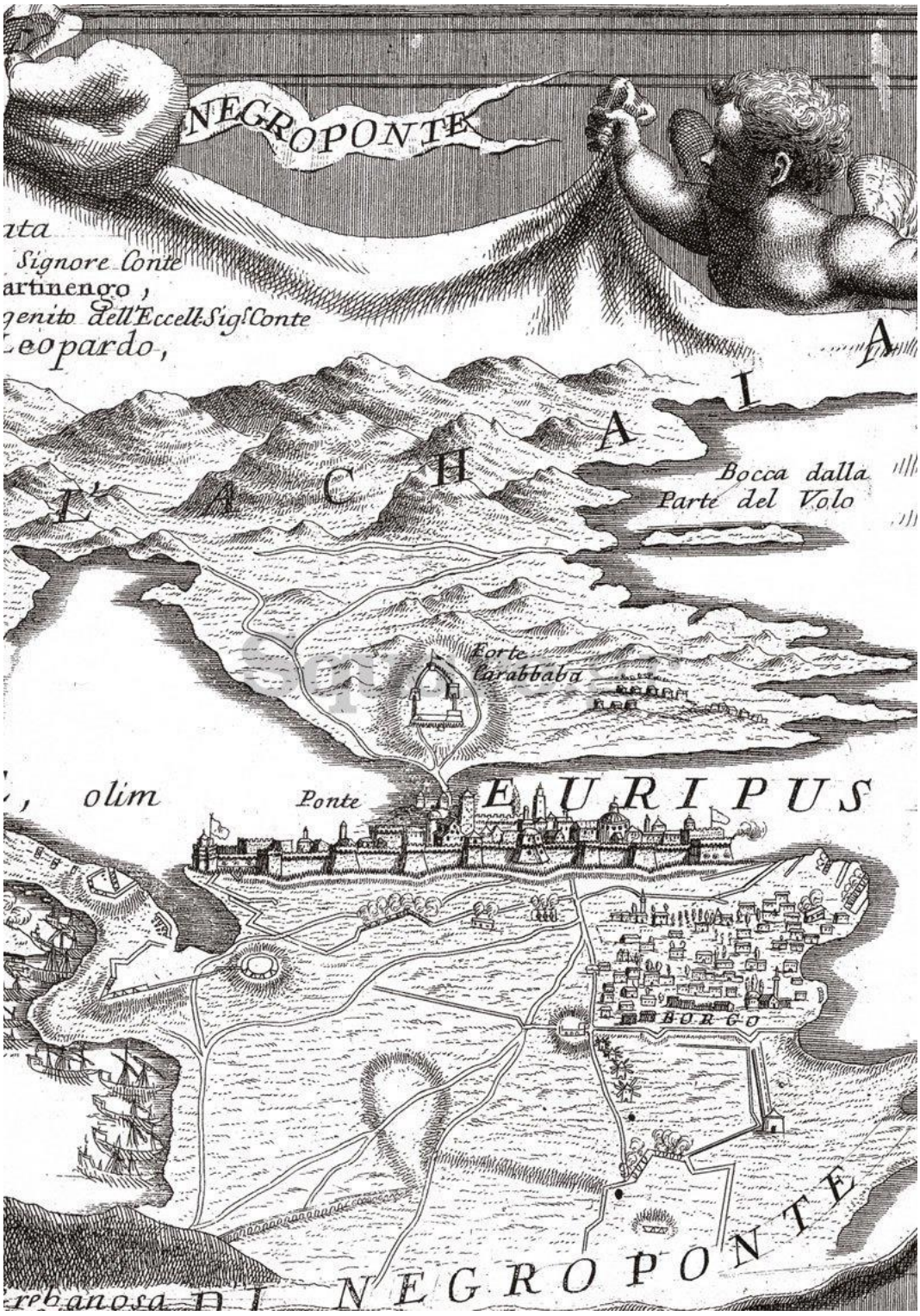
Ek 11: Su Sarnıcının İçi[97]

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
93
13 / 1

[96]https://square.gr/to-othomaniko-udragogio-ths-xalkidas/5939?fbclid=IwAR2D_z8FM1gVJQQjBolqqzgpv2vXfovordL-hFN1m3xez1mFib_veTRW6Zg (E.T: 17.08.2020)

[97] Günümüzde de varlığını koruyan sarnıç Emir Zade Camiinin önündeki meydanın altında yer almaktadır. İçerindeki toprak, kemerlere kadar ulaşmıştır. https://square.gr/to-othomaniko-udragogio-ths-xalkidas/5939 (E.T: 17.08.2020)

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
94
13 / 1

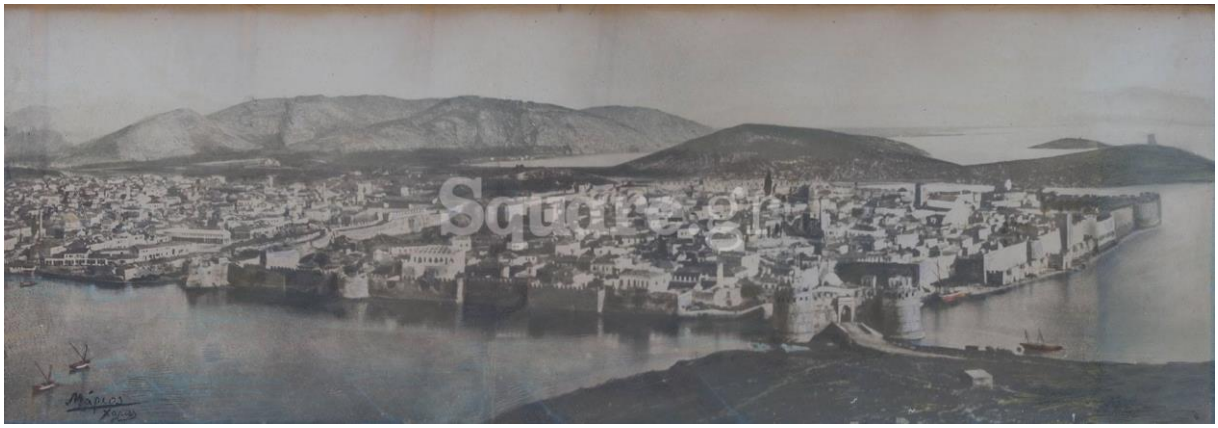
Ek 12: Ağrıboz Şehri ve Varoşu[98]

[98] Ağrıboz Kalesi ve varoşunun Vincenzo Maria Coronelli tarafından yapılan tasviri. https://square.gr/h-istoria-tou-proastiou-ths-chalkidas/5030, (E.T: 17.08.2020)

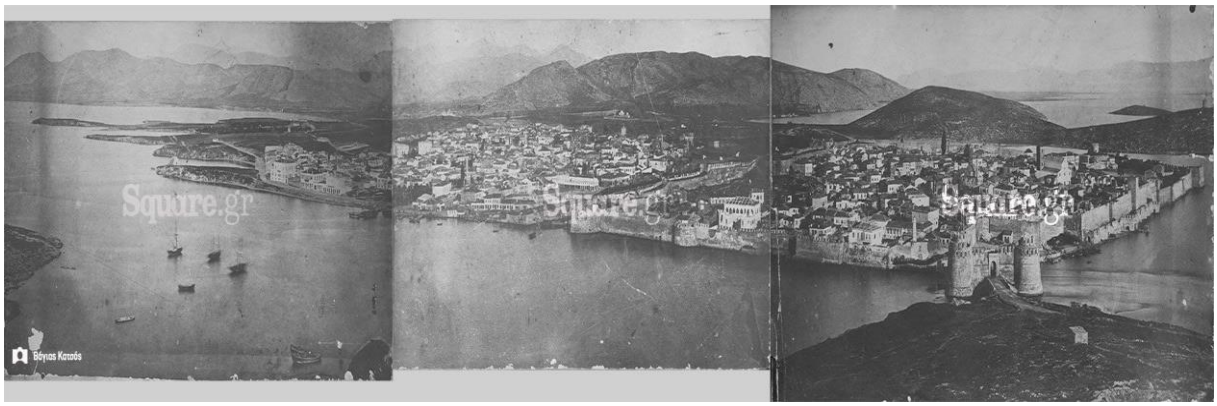

Ek 13: Emir Zade Camii Önündeki Çeşme[99]

[99] https://square.gr/to-othomaniko-udragogio-ths-xalkidas/5939, (E.T: 17.08.2020)

Ek 14: Ağrıboz Kalesi ve Şehrinin Bilinen İlk Fotoğrafı[100]

Ek 15: Ağrıboz Kalesi ve Şehrinin Panoramik Fotoğrafı[101]

[100]Ağrıboz'un bilinen en eski fotoğraf baskısı, 1860'lar. https://square.gr/h-kurioteres-xronologies-ths-xalkidas/26667, (E.T: 17.08.2020)
[101]Ağrıboz kalesi ve şehrinin üç parçadan oluşan birleştirilmiş panoramik fotoğrafı, https://square.gr/h-kurioteres-xronologies-ths-xalkidas/26667, (E.T: 17.08.2020)

Ek 16: Muhafız Paşaların İkametgahı[102]

Ek 17: Hasan Bey veya Raşid Bey Sarayı[103]

[102] "Osmanlı Devleti'nin elinden çıktıktan sonra ilk yıllarda Fransız konsolosu Ties'in ve kısa bir süre sonra İngiliz teğmen ve hidrograf Arthur Mansell'in evi oldu. 1897'den önce yıkılmış, yerine birkaç yıl sonra otel olarak işletilen başka bir ev "Evripos" adı altında yapılmıştır". https://square.gr/h-zoi-stin-othomoniki-xalkida/5497, (E.T: 17.08.2020)
[103] Bu yapı 1920 civarlarında yıkılmıştır. https://square.gr/h-zoi-stin-othomoniki-xalkida/5497, (E.T: 17.08.2020)